

WOJCIECH MATERSKI

GRUZJA I WIELKIE MOCARSTWA (1919—1921) *

W wyniku dwóch rewolucji 1917 r. w Rosji — lutowej i październikowej — na Zakaukaziu powstała sytuacja umożliwiająca zrealizowanie dążeń niepodległościowych narodów tego regionu, a wśród nich narodu gruzińskiego. Proklamowana w maju 1918 r. Republika Gruzjińska, pierwsze w historii państwo niepodzielnie rządzone przez socjaldemokratów, swą kruchą niepodległość oparła na pomocy ze strony armii niemieckiej — jedynej ze ścierających się wówczas na Zakaukaziu sił, która nie zagrażała integralności terytorialnej państwa. Ceną za tę pomoc była rabunkowa eksploatacja bogactw naturalnych Gruzji.

Okres do ustąpienia wojsk niemieckich był przedmiotem części pierwszej artykułu. Niniejsza część traktuje w znakomitej większości o stosunkach republiki z mocarstwami Ententy oraz o jej schyłkowym okresie, gdy w ogniu zmian zachodzących w międzynarodowym położeniu Gruzji oraz pod wpływem radykalizacji wewnętrznej społeczeństwa upadł rząd mienszewicki i władzę objęli komuniści.

Jawne przygotowania do wprowadzenia wojsk brytyjskich na Zakaukaziu, podejmowane zgodnie z francusko-brytyjskim tajnym porozumieniem o podziale sfer wpływów na terenie Rosji z grudnia 1917 r.¹, jeszcze przed ostatecznym wycofaniem wojsk niemieckich zmusiły ratujący swój prestiż rząd Republiki do formalnej próby przeciwdziałania. 22 XII 1918 r. minister spraw zagranicznych Jewgienij Gegeczkori wystosował w tej sprawie do wojskowego przedstawiciela Wielkiej Brytanii w Tyflisie płk Jordana specjalną notę². Zbijając argumenty bry-

* Okres 1917—1919 zob. „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XXIII, Wrocław 1987.

¹ *Documents on British Foreign Policy 1919—1939*, seria 1, t. III: 1919, London 1949, s. 370.

² *Dokumenty i materiały po wnieszniej politieke Zakawkazija i Gruzii* (wersja franc.: *Documents et matériaux concernant la politique extérieure de la Transcaucasie et de la Géorgie*), Tiflis 1919, dok. 208, s. 425—426. Jordan i towarzyszące mu osoby uzyskali w październiku 1918 r. zgodę na przejazd, po drodze z Persji, przez terytorium republiki i „utknęli” w Tyflisie — tamże, dok. 206—207, s. 424—425.

tyjskie wyjaśniał, iż po wycofaniu z Gruzji wojsk państw centralnych w kraju panuje porządek i nie istnieje potrzeba zaprowadzania go przy brytyjskiej pomocy wojskowej. Jeśli natomiast wprowadzenie na Zakaukazie wojsk Ententy, w tym wypadku brytyjskich, ma szersze uwarunkowania, to władze republiki gotowe są pogodzić się z tym stanem rzeczy i tylko domagają się, by obce siły zbrojne nie ingerowały w sprawy wewnętrzne. Podobne stanowisko zajął Gegeczkori referując sprawę wprowadzenia wojsk brytyjskich na forum parlamentu³.

Z odpowiedzi płka Jordana wynikało, że wprowadzenie wojsk brytyjskich do Gruzji wynika „z ogólnego schematu zapewnienia pokojowego życia na Kaukazie”, zatwierdzonego przez głównodowodzącego wojskami sojuszniczymi w Baku gen. Thomasa⁴. Zgodnie z nim w Tyflisie np. stacjonować miała brygada piechoty, brygada artylerii i mieścić się stajnia na 1800 koni. Odpowiadając na postulat gruziński Jordan zastrzegł się, że wojska te zachowają pełną neutralność w kwestiach z zakresu życia wewnętrznego republiki; wszystkie sprawy dotyczące dalszych losów Zakaukazia władna jest podjąć i rozstrzygnąć jedynie konferencja pokojowa w Paryżu⁵. Zanim wojska brytyjskie zaczęły napływać w granice Gruzji, dobiegł końca nie przynoszący Tyflisowi splendoru na arenie międzynarodowej konflikt z Armenią⁶, który w swej drugiej fazie przybrał formę otwartego starcia zbrojnego⁷. W listopadzie 1918 r., po fiasku podjętej przez rząd gruziński próby zwołania konferencji republik kaukaskich, w Armenii przeprowadzono mobilizację koncentrując siły wojskowe republiki w pasie rozgraniczenia z Gruzją, dotąd zdemilitaryzowanym, obejmującym częściowo terytorium byłej guberni tyfliskiej⁸. 9 grudnia regularne oddziały ormiańskie rozpoczęły działania zbrojne w przygranicznym powiecie borczalińskim. Poparcia udzieliło im lokalne powstanie chłopskie. Stosunki narodowościowe w tym powiecie były bardzo skomplikowane; przeważająca liczbowo ludność tatarska optowała częściowo za Azerbejdżanem, w większości zaś za republiką armeńską (skutek długotrwałego ucisku fiskalnego władz guberni tyfliskiej, obecnie utożsamianych z Gruzją).

³ Tamże, dok. 257, s. 484—491; „Bor'ba” (organ mienszewików gruzińskich pełniący funkcję gazety rządowej), nr 3, 4 I 1919.

⁴ *Dokumenty i materiały...*, dok. 209, s. 426—427.

⁵ Tamże.

⁶ Por. cz. I niniejszego artykułu.

⁷ O jego sprowokowanie prasa gruzińska oskarżała gen. Antona Denikina, szefa Armii Ochotniczej, a od 8 I 1919 r. głównodowodzącego kontrrewolucyjnych Sił Zbrojnych Południa Rosji — „Bor'ba”, nr 31, 8 II 1919. Szerzej na temat Armii Ochotniczej zob.: R. Wojna, *W ogniu rosyjskiej wojny wewnętrznej 1918—1920*, Warszawa 1975, s. 30 nn.

⁸ *Dokumenty i materiały...*, dok. 229—236, s. 445—458; „Gruzija”, nr 207, 3 XI 1918; „Bor'ba”, nry z okresu 20 XI — 22 XII 1918 r.

Na tym tle już w czerwcu 1918 r. wybuchły lokalne walki, wówczas szybko stłumione⁹.

W związku z wydarzeniami 9 grudnia rząd gruziński wydał (17 XII 1918) odezwę do narodu, a 18 grudnia zarządził mobilizację. Rozpoczął też kroki na arenie międzynarodowej, zwracając się do państw Ententy z notą wyjaśniającą konieczność podjęcia przez Gruzję kroków obronnych¹⁰. W konkluzji w nocie stwierdzano: „rząd Gruzji oświadcza przed całym światem, że najenergiczniej protestuje przeciw poczynaniom władz Armenii i zdejmuje z siebie wszelką odpowiedzialność za zgubne następstwa niepotrzebnego rozlewu krwi pomiędzy dwoma bratnimi narodami, których pokojowe współzycie jest warunkiem rozwoju obu państw”.

Mając w sporach granicznych z Armenią od początku światową opinię publiczną przeciw sobie¹¹, władze gruzińskie starały się nie podejmować w powiecie borczalińskim szerszej akcji zbrojnej i zdały się na mediację Ententy. Z inspiracji premiera Noego Żordanii rozpoczęły się w Tyflisie konsultacje pomiędzy rządem gruzińskim a dowódcami misji wojskowych brytyjskiej i francuskiej, gen. Williamem Raycroftem i płkiem Chardinim. 25 grudnia powołana w ich wyniku anglo-francuska komisja rozjemcza zwróciła się do obu stron konfliktu o natychmiastowe zaprzestanie walk i wycofanie wojsk z pasa rozgraniczenia, stwierdzając zarazem, iż ostateczna decyzja co do rozgraniczenia gruzińsko-ormiańskiego zapadnie w rokowaniach pomiędzy obu zainteresowanymi stronami z ewentualnym udziałem mediatorów ze strony Ententy¹². Obie strony procedurę tę przyjęły i 31 grudnia wycofały wojska ze spornej strefy, w której wprowadzono tymczasową wspólną administrację pod kuratelą wojskowych brytyjskich i francuskich¹³.

Począwszy od lutego 1919 r. wojska brytyjskie zaczęły wstępować z dwóch stron — od portów czarnomorskich i kaspijskich, głównie Baku i Batumi — na terytorium Zakaukazia. Ich liczba w Gruzji sięgnęła 25 tys. żołnierzy i oficerów¹⁴. Sieć brytyjskich komendantur objęła wszystkie większe zakłady oraz urządzenia związane z eksploatacją i transportem ropy naftowej, porty, węzły kolejowe, ośrodki wydobyw-

⁹ „Bor'ba”, nr 94, 16 VI 1918.

¹⁰ *Dokumenty i materiały...*, dok. 246, s. 469—470.

¹¹ Por. np.: H. Barbusse, *Voici ce qu'on a fait de la Géorgie*, Paris 1929, s. 113—114; T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan. 1905—1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge etc. 1985, s. 158—159.

¹² *Dokumenty i materiały...*, dok. 253, s. 480.

¹³ „Bor'ba”, nr 20, 26 I 1919.

¹⁴ Przy 60 tys. na całym Zakaukaziu — M. Dockrill, D. Goold, *Peace without Promise. Britain and the Peace Conferences. 1919—23*, London 1981, s. 186—187; A. I. Czocheli, *Politika Francji w stosunku do Gruzji w 1917—1922 latach*, Tbilisi 1980, s. 112.

cze manganu, zakłady przemysłowe. Akcji tej nie był w stanie przeciwstawić się ani rząd gruziński, ani azerbejdżański.

Bez względu na te poczynania władze gruzińskie znów usiłowały na zewnątrz maskować przez gesty formalne. Przebywający w Europie Dawid Gambaszydze mianowany został oficjalnym przedstawicielem republiki przy rządzie brytyjskim¹⁵. Przewodniczący parlamentu Republiki Gruzjińskiej Jewgienij Takajszwili zwrócił się 18 stycznia do głównodowodzącego wojskami brytyjskimi na Zakaukaziu gen. Forestier-Walkera z szeroko następnie rozkolportowanym apelem, witającym Brytyjczyków jako „sojuszników, przedstawicieli państwa będącego kolebką wolności”, którzy niewątpliwie „poprą sprawiedliwe, historyczne i narodowe prawa Gruzinów” i dzięki którym pomocy Gruzja „wejdzie do wielkiej rodziny cywilizowanych narodów”¹⁶. Smutny był rozróżnienie pomiędzy treścią tego apelu a znanymi tylko wąskim kręgom rządowym doniesieniami Gambaszydzego, a następnie Nikołaja Czcheidzego, z Londynu na temat rzeczywistego stosunku potężnej Wielkiej Brytanii do aspiracji niepodległościowych małej Gruzji¹⁷.

Wraz z wejściem wojsk brytyjskich rozpoczęła się kolejna faza rabunkowej eksploatacji Gruzji, tym razem przez Zjednoczone Królestwo¹⁸. W pierwszej kolejności, poza głównie tranzytową bakińską ropą naftową, wywożono mangan, podstawowe bogactwo Gruzji. W stosunkowo krótkim okresie „opieki” (około siedmiu miesięcy) Brytyjczycy wywieźli z Gruzji ponad 416 mln ton manganu, około 500 mln ton ropy naftowej, a także duże ilości herbaty, tytoniu, wina i innych produktów¹⁹.

Po przyjeździe do Gruzji Brytyjczyków zmalała aktywność gospodarcza Włoch na tym terytorium, natomiast ożywiły się już i tak rozbudowane przedstawicielstwa handlowe Stanów Zjednoczonych. Powrócił do Tyflisu konsul amerykański W. Smith, który zmuszony przez Niemców do opuszczenia stolicy od czerwca 1918 r. rezydował w Moskwie, nadal jednak bacznie śledząc rozwój sytuacji w regionie zakaukaskim i śląc na ten temat szczegółowe, znamionujące niezłą orientację raporty do

¹⁵ „Bor'ba”, nr 27, 4 II 1919.

¹⁶ Tamże, nr 14, 19 I 1919.

¹⁷ *La Géorgie. Territoire et population, histoire, littérature et arts, situation politique*, Paris 1937, s. 112—113.

¹⁸ Piszą o tym wprost sami Brytyjczycy — por.: J. Fisher, *The Soviet in World Affairs*, t. I, London 1930, s. 221. Ciekawe, że ze zmiany „opiekuna” Gruzinów niezadowoleni byli sojusznicy Brytyjczyków Włosi, w których ocenie w nowych warunkach będzie im znacznie trudniej korzystać z bogactw gruzińskich niż za czasów obecności wojsk niemieckich — *I Documenti Diplomatici Italiani*, Sesta Serie: 1918—1922, t. I (4 novembre 1918 — 17 gennaio 1919), Roma 1956, doc. 429, s. 229—230 (zob. też: tamże, s. 445—446).

¹⁹ *Istorija Gruzii*, pr. zbiorowa, t. II, Tbilisi 1973, s. 292—293.

Departamentu Stanu²⁰. Po powrocie do Tyflisu Smith reaktywował działalność placówki nie jako konsulatu, lecz przedstawicielstwa handlowego „dla obrony i rozwoju interesów monopoli Stanów Zjednoczonych w Gruzji i na Zakaukaziu”²¹. Przez jego ręce do rządu Gruzji m.in. napłynęła oferta Zjednoczonej Amerykańskiej Kompanii Finansowej do spraw Importu i Eksportu miasta San Francisco, zawierająca propozycję przejścia operacji importowych i eksportowych republiki²². Jego staraniem powstała w Gruzji sieć placówek handlowej firmy Stucken and Co. oraz Kaukasko-Amerykańskie Towarzystwo Wydobycze²³.

W marcu 1919 r. rząd gruziński podpisał ze Smithem — niezależną od porozumień gruzińsko-brytyjskich — umowę na temat eksploatacji kolei republiki²⁴. Był to przejaw taktyki, która w pewnym zakresie sprawdziła się w 1918 r., a polegała na skłócaniu sojuszników — wówczas Niemiec i Turcji, obecnie Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Miała ona przynieść pewne sukcesy, choć znacznie większe w wypadku Wielkiej Brytanii i Francji. Brytyjsko-amerykańskie nieporozumienia na terenie Gruzji w pewnym momencie doprowadziły nawet do brytyjskiej interwencji rządowej w Waszyngtonie²⁵. Na wyraźne polecenie Departamentu Stanu Smith musiał ograniczyć swą szkodzącą Brytyjczykom aktywność, ale konflikty na tym tle nie wygasły²⁶.

Amerykanie zaczęli także wykazywać zainteresowanie polityczną obecnością na Zakaukaziu. Przejawem tego było wysłanie czteroosobowej misji rządowej pod przewodnictwem prof. Uniwersytetu Chicagowskiego Jadsona celem „zapoznania się z sytuacją i opracowania odpowiedniego raportu na potrzeby delegacji Stanów Zjednoczonych na konferencję pokojową w Paryżu”²⁷. Trasa misji Jadsona: Baku—Tyflis—Batumi, mówi sama za siebie — kontrola głównej linii kolejowej,

²⁰ Por.: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (dalej: PR FRUS), 1918. *Russia*, t. II, Washington 1932, s. 633—634, 637—638.

²¹ *Russian-American Relations. March 1917 — March 1920. Documents and Papers*, ed. C. Cumming and W. Pettit, New York 1920, s. 43—44; G. G a m b a s z y d z e, *Iz istorii politiki SSZA w otnoszenii Gruzii 1917—1920*, Tbilisi 1960, s. 23.

²² G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 24.

²³ „Riespublika”, 27 IV 1919. Przywoływane w przypisach bez podania numeru tytułu prasowe pochodzą z kolekcji wycinków b. rządu Republiki Gruzjińskiej zdeponowanej w Instytucie Historii Partii przy KC KP Gruzji (filia Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR).

²⁴ G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 25.

²⁵ Skarżono się m. in., iż Amerykanie na terenie Gruzji dezawuuują Brytyjczyków i głoszą, że tylko oni są w stanie przeprowadzić na konferencji paryskiej sprawę niepodległości Gruzji — PR FRUS, 1918 *Russia*, t. II, s. 621.

²⁶ Por.: PR FRUS. *The Paris Peace Conference. 1919*, t. I, Washington 1942, s. 886 (887—888); Z. A w a ł o w, *Niezawisimost' Gruzii w miezdunarodnoj politikiie 1918—1921 gg.*, Paryż 1924, s. 225 (reprint: Chalidze Publications, New York 1982).

²⁷ G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 27.

klucza do bakińskiej ropy naftowej i gruzińskiego manganu. W Tyflisie Jadson długo konferował z przedstawicielami rządu Gruzji, głównie ministrem gospodarki D. Topuridze, ostrożnie sondując stosunek do amerykańskiego pomysłu powołania u boku Ententy gruzińsko-ormiańskich oddziałów wojskowych w sile około 150 tys. osób do walki przeciw Rosji Radzieckiej i udzielając „prywatnej” rady, by Gruzini nie zwracali się do Brytyjczyków w jakichkolwiek sprawach dotyczących ich sytuacji międzynarodowej, lecz bezpośrednio do konferencji pokojowej jako sojusznicy Ententy, cieszący się poparciem Stanów Zjednoczonych²⁸.

W następstwie wizyty Jadsona powstał znamieny dokument, figurujący w amerykańskich materiałach na konferencję wersalską pod numerem 246²⁹. Jego część XI, zatytułowana „Transkaukazja”, zawiera rekomendację, by rząd amerykański w ramach tego regionu zainteresował się przede wszystkim Armenią oraz jej naturalnym przedłużeniem w kierunku zachodnim — Adżarią, z jej głównym portem Batumi. Natomiast co do Gruzji raport Jadsona proponował: „Rekomenduje się, by Gruzini otrzymali tymczasową niezawisłość. Proponowane państwo Gruzja miałyby szerokie wyjście na Morze Czarne na zachodzie, poczynając od Batumi, miałyby znakomitą granicę północną na śnieżnych szczytach gór Kaukazu, byłoby ograniczone od wschodu dokładnie wyznaczoną linią demograficzną, a od południa granicą płaskowyżu armeńskiego”³⁰. Najlepszym rozwiązaniem byłoby jednakże stworzenie federacji gruzińsko-ormiańskiej, jeśli obie republiki wyraziły na to zgodę. Dokument ten w poważnym stopniu kształtował kaukaską politykę Woodrowa Wilsona w trakcie paryskiej konferencji pokojowej.

Nie podchwycony przez rząd Gruzji pomysł tworzenia pod egidą Ententy gruzińsko-ormiańskich oddziałów do walki z Rosją Radziecką stanowił próbę „obejścia” jednoznacznej postawy Gruzynów niemieszania się w sprawy wojny domowej w Rosji. Jeszcze przed swym przybyciem do Gruzji Brytyjczycy usiłowali skłonić Gruzynów, by nie tylko uregulowali stosunki z Armią Ochotniczą, ale też podjęli z nią współdziałanie wojskowe na płaszczyźnie antyradzieckiej³¹. Do tych nacisków przyłączył się też premier burżuazyjnego rządu Kubania (Kubanskoje Krajewoje Prawitielstwo) L. L. Bycz, z którym rząd gruziński musiał się liczyć ze względu na trwałe uzależnienie od importu kubańskiego zboża³². Wszedłszy do Gruzji Brytyjczycy powrócili zresztą do tych koncepcji w sposób dalece mniej subtelny, niż czynił to Jadson³³.

²⁸ A w a ł o w, *op. cit.*, s. 50—51; G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 27—28.

²⁹ PR FRUS. *The Paris Peace Conference. 1919*, t. IV, Washington 1945, s. 209—281.

³⁰ Tamże, s. 229—230.

³¹ C. E. B e c h h o f e r, *In Denikin's Russia and the Caucasus. 1919—1920*, London 1921, s. 11.

³² *La Géorgie...*, s. 101—102.

³³ Rozmawiając w styczniu 1919 r. z premierem Żordanią gen. Beech stwier-

Dążąc do umocnienia pozycji Denikina, w tym wypadku poprzez znalezienie dlań dodatkowego rezerwuaru rekrutacyjnego, Brytyjczycy popadali w sprzeczność ze swymi dalekosiężnymi planami umocnienia się na Zakaukaziu, zmonopolizowania bogactw tego regionu. Denikin bowiem bynajmniej nie ukrywał swych aneksjonistycznych planów co do republik zakaukaskich, które uważał za sztuczne twory³⁴. W tym stanie rzeczy brytyjska idea trwałego pasa rozgraniczenia Armii Ochotniczej, a w następstwie burżuazyjnej Rosji z Gruzją, i sprawowania pełnej kontroli nad eksploatacją i wywozem bakińskiej ropy naftowej oraz gruzińskiego manganu pozostawała w sprzeczności z planami obalenia władzy radzieckiej przy pomocy Armii Ochotniczej.

Zdając sobie sprawę z tego dylematu Brytyjczycy przełożyli jednakże interes polityczny nad korzyści gospodarcze i dlatego po kapitulacji Turcji bezzwłocznie podjęli decyzję o wydaniu Armii Ochotniczej całego sprzętu wojskowego i amunicji, przejętych w składach materiałów wojskowych na terenie Iranu i Turcji³⁵. Na tym tle następnie doszło do całego szeregu poważnych incydentów gruzińsko-brytyjskich, jako że władze republiki niejednokrotnie rekwirowały transporty broni przewożone pod brytyjskimi konwojami wojskowymi z południa w kierunku rejonu kontrolowanego przez Armię Ochotniczą³⁶.

W trwającym od połowy 1918 r. konflikcie pomiędzy Gruzją a Armią Ochotniczą o rozgraniczenie na terenie Abchazji i przynależność okręgu soczińskiego³⁷ Brytyjczycy usiłowali zająć rolę arbitra, choć wkrótce zwątpili w możliwość znalezienia jakiegoś modus vivendi pomiędzy stronami sporu³⁸.

dził wprost: „Układ z Denikinem znacznie podniósłby prestiż Gruzji w oczach cywilizowanego świata, walczącego z bolszewikami” — *„Diemokraticzeskoje prawitielstwo” Gruzii i angijskoje komandowanije*, podg. S. Je. Sefom, Tiflis 1928, s. 15. To trudno dostępne dziś wydawnictwo zawiera przechwycone przez XI Armię RKKK archiwalia Kancelarii Rządu Republiki Gruzjińskiej, głównie stenogramy rozmów premiera Żordanii z wyższymi oficerami brytyjskimi. Powyższy cytat, prawdopodobnie przez fonetyczną zbieżność nazwisk, historiografia gruzińska podaje jako wypowiedź premiera rządu kubańskiego L. L. Bycza; por.: *Istorija Gruzii*, s. 293.

³⁴ R. Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917—1921*, t. II, New Jersey 1968, s. 11—12. Szerzej na ten temat zob. Awałow, *op. cit.*, s. 198—203.

³⁵ I. B. Gadżijew, *Antisowietskaja intierwiencyja Anglii na Kawkazie (1918—1920)*, Machaczkała 1958, s. 18—21; Ja. L. Michajłow, *Poddierżka prawitielstwom Wielikobritanii Dienikina w jego bor’bie s Sowietskoj Rossijej w 1919 g.*, [w:] *Bojoweje sodruzestwo Sowietskich riespublik 1919—1922 gg.*, Moskwa 1982, s. 299.

³⁶ Zob. np.: *„Diemokraticzeskoje prawitielstwo”*..., dok. 8, s. 71 (stenogram rozmowy Żordanii z gen. Cory’em).

³⁷ Por. cz. I niniejszego artykułu.

³⁸ Ullman, *op. cit.*, s. 72; R. Jackson, *At War with the Bolsheviks: The Allied Intervention into Russia 1917—1920*, London 1972, s. 130.

Na wewnętrzne sprzeczności brytyjskiej polityki w regionie południa Rosji i Zakaukazia, grożące zantagonizowaniem stosunków i z republikami zakaukaskimi, i z Denikinem, zwracał uwagę emisariusz Wielkiej Brytanii przy Sztapie Generalnym Armii Ochotniczej Paul Ullman³⁹. Sprzeczność tę wychwycili i sami „ochotnicy”. Przedstawiciel Denikina w Batumi gen. Iwan Erdeli pisał do swego szefa 9 I 1919 r.: „Polityka brytyjska jest zupełnie niezrozumiała. Najprawdopodobniej kieruje się ona jakimiś sprzecznymi celami. W ogóle ich polityka w stosunku do nowo powstałych republik jest jakaś chwiejna i dobrotliwa, obliczona na zyskanie sobie wdzięczności i zaspokojenie swych interesów. O Zakaukaziu jako regionie, który winien być rosyjskim i w granicach Rosji, mowy jak dotąd nie ma i odbudowę jedynoj i niedielimoj Rossii widać Anglicy nieszczególnie akceptują”⁴⁰.

Ta podwójna gra — pomoc Denikinowi, a równocześnie niedopuszczanie go na Zakaukazie i pomaganie republikom tego regionu w utrzymywaniu formalnej niezawisłości — została w pierwszych miesiącach 1919 r. wystawiona na poważną próbę. Pod koniec stycznia rząd Gruzji zaniepokojony koncentracją oddziałów „ochotników” wokół Soczi, wbrew wcześniejszym zobowiązaniom, zwrócił się (29 I 1919) do dowódcy wojskowej misji brytyjskiej na Zakaukaziu gen. Forestier-Walkera o gwarancje, że nie będą one wykorzystane we wrogich republice celach⁴¹. 3 lutego do Tyflisu nadeszła odpowiedź stwierdzająca, że „rząd brytyjski zawiadomił gen. Denikina, iż winien on przestrzegać neutralności Gruzji i wstrzymać się od ingerencji w jej sprawy wewnętrzne”⁴². Odpowiedź ta nadeszła równocześnie z informacją, że dowodzone przez gen. Burniewicza i płka Jefremowa pododdziały Armii Ochotniczej uderzyły na Soczi. Szturm poprzedzono ultimatum do komendanta miasta gen. armii gruzińskiej Koniewa, w którym domagano się zdania w ciągu 12 godzin broni przez oddziały gruzińskie i opuszczenia Soczi przez wszystkich gruzińskich wojskowych i pracowników administracji miejskiej⁴³. Mimo interwencji Brytyjczyków oblężenie kontynuowano, uświadliwiając tak drastyczne naruszenie zawieszenia broni „koniecznością położenia kresu bolszewickiej agitacji, której Gruzini nie przeciwdziałają”⁴⁴. Po tej odpowiedzi Brytyjczycy „umyli ręce”, pozostawiając wypadki ich dalszemu biegowi. Rządowa gazeta republiki z goryczą pisała: „Domagamy się jasnej i konkretnej odpowiedzi na pytanie: czy w sprawie tej Wielka Brytania jest z nami, czy przeciw nam?

³⁹ Ullman, *op. cit.*, s. 72—73.

⁴⁰ *Borb'a za pobiedu Sowietskoj własti w Adżarii 1917—1921 gg. Dokumenty i materiały*, Batumi 1971, s. 113.

⁴¹ „Bor'ba”, nr 28, 5 II 1919.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże, nr 31, 8 II 1919.

⁴⁴ Tamże.

Chcemy znać istotę polityki jej przedstawicieli na Zakaukaziu ... demokracja gruzińska chce wiedzieć, czy polityka brytyjska wobec jej państwa jest wroga, czy też nie ... Przedstawiciele Wielkiej Brytanii winni wiedzieć, że wszelka dwuznaczność z ich strony brzemienna będzie w nieuniknione krzywdy i smutę, odpowiedzialność za które spadnie na nich”⁴⁵. Treść tego artykułu i jego tytuł (*Gruzja domaga się satysfakcji od Wielkiej Brytanii*) wywołały oburzenie Brytyjczyków. Ministerstwo Spraw Zagranicznych republiki zmuszone zostało do złożenia wyrazów ubolewania i przeprosin, a związany z jego ukazaniem się płk Gedewaniszwili zmuszony został do dymisji⁴⁶.

Rozgoryczenie w stosunku do nowych „opiekunów” republiki pogłębiała wyraźnie sprzeczna z jej interesami polityka Wielkiej Brytanii wobec Batumi. Brytyjczycy jawnie popierali tu elementy niechętne przynależności Adżarii do Gruzji — separatystyczne, protureckie, prorosyjskie. Bardziej liczyli się z reprezentującym interesy Armii Ochotniczej gen. Iwanem Erdelim niż z gruzińskim komendantem miasta płkiem Gedewaniszwilim. Ingerowali w ruch statków pomiędzy portami gruzińskimi, głównie na trasie Poti—Batumi, traktując ten drugi port jako strefę brytyjskiej administracji wojskowej⁴⁷. Batumi było ujściem, kurkiem od bogactw gruzińskich i zakaukaskich, a przy tym miastem o skomplikowanych stosunkach religijnych i narodowościowych. Prowadzenie tu polityki według dewizy „divide et impera” nie było dla Brytyjczyków trudne, ale jej rezonans w republice był ogromnie negatywny, jako że prowadzono ją bez zbytnej kamuflażu⁴⁸.

Ze wszystkich zagrożeń republiki za zdecydowanie najniebezpieczniejsze uznawał rząd zagrożenie ze strony Armii Ochotniczej. Władze tyfliskie dalekie były od przeceniania wartości swych sił zbrojnych, zdawały sobie sprawę z przygniatającej przewagi Armii Ochotniczej⁴⁹, jak

⁴⁵ Tamże, nr 33, 11 II 1919.

⁴⁶ „Riespublika”, nr 39, 20 II 1919 („Oficyalnoje soobszczienije”).

⁴⁷ „Bor’ba”, nr 28, 5 II 1919, nr 36, 14 II 1919.

⁴⁸ „W powiecie achalcyskim trwają walki. Przeciw Gruzinom występują oddziały dowodzone przez oficerów rosyjskich i emisariuszy tureckich. Dwaj oficerowie angielscy posłani tam dla pilnowania porządku nie reagują. Oddział angielski w sile 330 ludzi nie tylko nas nie broni, ale swą postawą wręcz zachęca do wystąpień przeciw nam” — „Bor’ba”, nr 37, 15 II 1919. „Anglicy patrzą przez palce na to, jak reakcyjne bandy prowokują wciąż nowe i nowe rozlewy krwi” — „Riespublika”, nr 30, 8 II 1919. „Czarnosecińcy rosyjscy i tureccy występują przeciw nam w Batumi przy milczącym poparciu Wielkiej Brytanii” — „Bor’ba”, nr 33, 11 II 1919. W porównaniu z umiarkowanym tonem prasy w okresie obecności poprzednich „opiekunów”, Niemców, zmiana była kolosalna. Gen. Forestier-Walker zagroził wręcz, iż siłą zamknie niektóre redakcje, jeśli rząd nie zmusi ich do złagodzenia antybrytyjskiego kursu — „Diemokraticzeskoje prawitielstwo”..., dok. 2, s. 35—36.

⁴⁹ Siły Armii Ochotniczej wiosną 1919 r. przekraczały 110 tys. żołnierzy i stale rosły — *Wojna*, op. cit., s. 142, 158. Tymczasem siły zbrojne republiki wraz z mi-

też denikinowskich planów zabezpieczenia sobie tyłów południowych poprzez zgniecenie republik zakaukaskich, jeszcze przed rozpoczęciem decydującego uderzenia na Rosję Radziecką⁵⁰. Dekretem rządu w północno-zachodnich okręgach Gruzji przeprowadzono na przełomie stycznia i lutego 1919 r. mobilizację, której zasadność minister spraw zagranicznych Gegeczkori umotywował w notach do przedstawicieli państw Ententy w Tyflisie⁵¹. W następstwie Brytyjczycy podjęli, choć na bardzo niskim szczeblu, interwencję mediacyjną, zwracając się do obu stron o przerwanie działań wojskowych i bezzwłoczne rozpoczęcie rokowań. Rząd gruziński wyraził swą zgodę, jeśli uprzednio spełnione zostaną trzy warunki: Armia Ochotnicza opuści okręg socziński; do czasu decyzji konferencji pokojowej zostanie on zdemilitaryzowany i oddany pod kontrolę pikiet brytyjskich; południowa granica okręgu zdemilitaryzowanego nie będzie pokrywać się z byłą linią rozgraniczenia guberni czarnomorskiej i kutaiskiej, lecz przebiegać będzie na północ od Gagr, z włączeniem do terytorium republiki całej Abchazji⁵².

Stawianie przez Gruzję warunków było dyplomatycznym bluffem, za którym nie stała siła wojskowa. Gdy więc w pierwszych dniach lutego, przy dość biernej postawie misji brytyjskiej przy sztabie Denikina⁵³, ruszyła ofensywa Armii Ochotniczej, w krótkim czasie zajęte zostały Soczi, Adler i Gagry, a 10 lutego osiągnięta rubież rzeki Bzyb (dawna granica pomiędzy guberniami). Dopiero wówczas, na kolejną interwencję brytyjską, działania zbrojne zostały wstrzymane, a Denikin ogłosił oświadczenie *O czasowym przerwaniu działań wojennych przeciwko Gruzji*⁵⁴. Przerwanie działań Brytyjczycy przedstawili rządowi Gruzji jako swą wyłączną zasługę, uratowanie republiki przed upadkiem, domagając się wręcz podziękowań⁵⁵. Powiadomili równocześnie, iż ze spornego terytorium zostaną wycofane pododdziały Armii Ochotniczej, a pieczę nad jego zdemilitaryzowanym statusem obejmą brytyjskie oddziały dowodzone przez gen. G. F. Milne'a. Wkrótce okazało się jednak, iż decyzję tę oprotestował głównodowodzący sił alianckich

licją i wszystkimi jednostkami paramilitarnymi nie dochodziły do 20 tys. osób — *La Géorgie...*, s. 98.

⁵⁰ O czym przedstawiciele Denikina otwarcie mówili oficerom państw Ententy — por.: *Documents on British Foreign Policy, First Series* (dalej: DBFP), t. III: 1919, London 1949, s. 967 nn. O dylemacie Denikina: czy uderzyć w kierunku na Moskwę, czy połączyć się z siłami admirała Aleksandra Kołczaka, zob.: *Wojna*, *op. cit.*, s. 147 nn.

⁵¹ „Riespublika”, nr 32, 11 II 1919. Nota zawierała zarazem ostry protest przeciw poczynaniom Armii Ochotniczej.

⁵² „Bor'ba”, nr 36, 14 II 1919.

⁵³ Ullman, *op. cit.*, s. 81.

⁵⁴ „Wielikaja Rossija”, 14 II 1919.

⁵⁵ „Bor'ba”, nr 43, 23 II 1919.

na Wschodzie gen. Franchet d'Esperey, z czego skorzystał Denikin, pozostawiając swe siły na zajętych terytoriach spornych.

Rząd gruziński pozornie pogodził się z tym stanem rzeczy. Systematycznie jednakże koncentrował w południowej Abchazji oddziały wojskowe, ściągane z innych terenów republiki. Gdy w połowie kwietnia 13 Armia RKKA przeszła do ofensywy w Zagłębiu Donieckim wiążąc poważne siły Armii Ochotniczej⁵⁶, oddziały gruzińskie 17 kwietnia sforsowały niespodziewanie Bzyb, zajmując niemal bez walki północną Abchazję, z jej stolicą Gagami, oraz biorąc do niewoli znaczną liczbę żołnierzy i oficerów⁵⁷. Na wyraźną groźbę włączenia się do walk oddziałów gen. Milne'a dalsze działania ofensywne zostały wstrzymane⁵⁸.

W ogniu tych ciągłych konfliktów młoda republika dążyła do ustabilizowania swej sytuacji wewnętrznej. W lutym 1919 r. przeprowadzono pięcioprzymiotnikowe wybory do Zgromadzenia Konstytucyjnego. W ich rezultacie przygniatająca przewaga mienszewików w poprzedniej Izbie uległa dalszemu wzmocnieniu⁵⁹. 12 marca Konstytuanta wybrała swego przewodniczącego w osobie Nikołaja Czcheidze (Karlo). Ratyfikowano Akt Niepodległości, przyjęty przez uprzednią Izbę, zatwierdzono wybór Noego Żordanii na stanowisko premiera i powołano jednopartyjny rząd⁶⁰. Oprócz władzy prawodawczej Konstytuanta przyznała sobie najwyższe kierownictwo wojsk regularnych i nieregularnych, prawo wypowiedzania wojny, ratyfikacji traktatów pokojowych oraz umów handlowych z innymi państwami, ustalania budżetu, zaciągania pożyczek, wyboru wysokich urzędników państwowych, kontroli władzy wykonawczej etc. Premier, wybrany przez Izbę, pełnił zarazem funkcję najwyższego przedstawiciela Republiki, w innych państwach zastrzeżoną dla monarchy bądź prezydenta.

Republika przyjęła zasadę selfgovernment i wprowadziła daleko posuniętą decentralizację administracji. Potwierdzono prawo Abchazji do autonomii, sygnalizując obdarzenie podobnym Adżarii po zniesieniu „okupacji tej prowincji przez Anglików”⁶¹. Organy administracji lokalnej miały być wybierane na tej samej podstawie co Parlament i cieszyć się zupełną niezależnością w sprawach socjalnych i kulturalnych. Organizować miały własną policję, zajmować — w granicach terytorium podległego ich zarządowi — sprawami gospodarczymi, organizacją i kierowaniem przedsiębiorstwami przemysłowymi. Wprowadzono powszech-

⁵⁶ *Wojna*, *op. cit.*, s. 145.

⁵⁷ „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., s. 58; „*Bor'ba*”, nr 88, 24 IV 1919.

⁵⁸ „*Bakinskaja żyżn*”, 17 VI 1919.

⁵⁹ Na 130 mandatów mienszewicy uzyskali 109 (pozostałe: socjaliści-federaliści, narodowi demokraci, eserzy, bezpartyjni). Gruzini bolszewicy wybory zbojkotowali — N. B. Macharadze, *Pobieda socjalistycznej rewolucji w Gruzji*, Tbilisi 1965, s. 295.

⁶⁰ *La Géorgie*..., s. 96.

⁶¹ Tamże, s. 98.

ny obowiązek służby wojskowej (przeszkolenie żołnierskie bądź służba w Gwardii Ludowej). Uchwalono reformę rolną, konfiskującą bez odszkodowania grunt powyżej określonych limitów⁶². W zakresie ustawodawstwa pracy wprowadzono wolność syndykatów, prawo do strajku, giełdy pracy, umowy zbiorowe, obowiązkowy arbitraż; tydzień pracy nie mógł przekraczać 48 godzin, wprowadzono zakaz zatrudniania młodzieży poniżej 18 lat.

Wyrazem zewnętrznym tej stabilizacji było wysłanie do Paryża nowej misji dyplomatycznej, której przewodniczył N. Czcheidze. Misja ta występowała z mandatu Konstytuanty, co polepszało jej pozycję w porównaniu z dotąd działającymi w Londynie i Paryżu dyplomatycznymi przedstawicielami republiki⁶³. Jednak stosunek zgromadzonych w Paryżu przedstawicieli państw Ententy do Gruzji nadal pozostawał nieufny i wyczekujący⁶⁴. Prestiż republiki nadal cierpiał za przyjęcie w 1918 r. przymusowej przeciw „opieki” Niemiec. W trakcie dyskusji na temat Zakaukazia na posiedzeniu Rady Najwyższej Ententy 2 V 1919 r. i na posiedzeniach kolejnych nie podniósł się żaden głos uznający międzynarodowoprawną podmiotowość Republiki Gruzińskiej; niemal wyłącznie uwaga dyskutantów koncentrowała się na Armenii⁶⁵. Dyskusja ta nie miała wiążącego charakteru, ponieważ — jak na wstępie zastrzegł prezydent Stanów Zjednoczonych Woodrow Wilson — „kwestie zakaukaskie nie mogą być rozstrzygnięte wcześniej niż kwestia rosyjska”⁶⁶.

Jedynie Amerykanie robili delegacji gruzińskiej w Paryżu jakieś nadzieje, ale w sposób niezbyt satysfakcjonujący ambicje Gruzinów — jako ewentualnego amerykańskiego mandatu z ramienia Ligi Narodów⁶⁷. Swoje związki z tworzoną w Wersalu Ligą Narodów Gruzja wyobrażała sobie zgoła odmiennie. Jeszcze w styczniu 1919 r. MSZ republiki wystosowało notę do ministra spraw zagranicznych Francji Stephena Pichona zawierającą m.in. frazę, iż „celem Gruzji jest wejście do Ligi Narodów, która będzie władna gwarantować niezawisłość republiki od zewnętrznych zagrożeń”⁶⁸. 21 maja Czcheidze złożył na ręce sekretarza generalnego Ligi Erica Drummonda⁶⁹ prośbę rządu gruziń-

⁶² W zależności od rodzaju uprawy ustawa zezwalała na pozostawienie w prywatnych rękach od 7 do 14 dziesięcin, czyli od 7,6 do 15,2 ha.

⁶³ Por.: PR FRUS, *The Paris Peace Conference 1919*, t. V, Washington 1946, s. 407. Zob. też: cz. I niniejszego artykułu.

⁶⁴ Por.: DBFP, t. III, London 1949, s. 324—325.

⁶⁵ PR FRUS, t. V, s. 612—622.

⁶⁶ Tamże, s. 621—622. Zob. też: G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 33—34.

⁶⁷ *Archiw pułkownika Chauza*, t. IV, Moskwa 1939, s. 372—373, [za:] G a m b a s z y d z e, *op. cit.*, s. 35—36; A w a ł o w, *op. cit.*, s. 226.

⁶⁸ Cyt. według: C z o c h e l i, *op. cit.*, s. 145.

⁶⁹ Pakt Ligi, który następnie wszedł do traktatu wersalskiego jako jego integralna część, podpisany został dopiero 28 VI 1919 r., a wszedł w życie 10 I 1920 r.

skiego o przyjęcie republiki w poczet członków organizacji⁷⁰. W swej odpowiedzi z 6 czerwca Drummond, nie kwestionując prawa Gruzji do miejsca w gronie członków Ligi, odesłał sprawę do decyzji pierwszego posiedzenia Zgromadzenia Ligi; próby Czcheidzego zdobycia poparcia dla pozytywnej odpowiedzi rządów Wielkiej Brytanii i Francji spotkały się bądź z odmową, bądź z grą na czas⁷¹. Nie ułatwiały akcji gruzińskiej nowe oskarżenia o szykanowanie Ormian, tym razem w formie nieprzepuszczania przez terytorium Gruzji przeznaczonych dla Erywanii transportów z darami, głównie amerykańskimi⁷².

Przeciągający się konflikt pomiędzy Gruzją a Armią Ochotniczą znacznie jednak bardziej interesował Ententę niż nieporozumienia gruzińsko-ormiańskie. Nieoczekiwanie propagandowego poparcia zaczęła udzielać w nim Republice Gruzjińskiej Francja (mimo wyżej wzmiankowanej decyzji gen. d'Espereya). Wyrazem tego było szereg publikacji w prasie francuskiej, krytykujących dwuznaczny stosunek Brytyjczyków do gruzińskich postulatów niepodległościowych⁷³, a także zmiana na lepsze w traktowaniu gruzińskiej misji dyplomatycznej w Paryżu. Zmianę tę wiązać należy z rywalizacją na terenie Gruzji o wpływy gospodarczo-handlowe⁷⁴, jak też uznać ją za formę swoistego rewanżu za krytykę Brytyjczyków, oskarżających Francuzów o błędy polityczne i militarne w strefie ich wpływów na terenie byłego imperium rosyjskiego⁷⁵. Francuzi, jak to dosadnie określił współczesny historyk gruziński, zaczynają traktować Armię Ochotniczą jako „wojskowy dodatek do imperializmu brytyjskiego”⁷⁶.

Wyczekującą pozycję w stosunku do tych kłopotów rządu gruzińskiego zajęli Włosi, dystansując się od komentarzy politycznych i kon-

Niemniej już po piątym posiedzeniu plenarnym konferencji pokojowej, a więc po 28 IV 1919 r., Liga i desygnowany na jej „szefa” Drummond de facto już funkcjonowali — por.: S. Sierpowski, *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984, s. 188, 196.

⁷⁰ *Documents relatifs à la question de la Géorgie devant la Société des Nations*, Paris 1925, s. 7. Analogiczną notę rząd gruziński skierował do konferencji pokojowej — Czocheli, *op. cit.*, s. 146.

⁷¹ *Documents relatifs...*, s. 7—8.

⁷² Notę konferencji w tej sprawie do rządu Gruzji z 18 VII 1919, zredagowaną przez Herberta Hoovera, zob.: PR FRUS, t. X, Washington 1947, s. 231—232.

⁷³ „Anglicy obiecali Gruzji, że jej terytorium pozostanie nienaruszone ... ale pozwalają Denikinowi posuwać się w głąb Gruzji pod pretekstem incydentów granicznych. Zajął on już dwa obwody Gruzji i zagraża pozostałym” — „La Pays”, 13 VI 1919. W podobnym duchu: „Victoire”, 6 i 14 VI 1919.

⁷⁴ W. I. Adamia, *Iz istorii anglijskoj interwencyi w Gruzii (1918—1921 gg.)*, Suchumi 1961, s. 33—39; Czocheli, *op. cit.*, s. 123—144. Szerzej: H. H. Cumming, *Franco-British Rivalry in the post-war Near East. (The Decline of French Influence)*, London etc. 1938.

⁷⁵ Por.: Wojna, *op. cit.*, s. 114—115; Dockrill, Goold, *op. cit.*, s. 193—197.

⁷⁶ Chochei, *op. cit.*, s. 115.

centrując uwagę na umocnieniu wpływów gospodarczych w republice. Spieszyli natomiast pod adresem rządu gruzińskiego z ofertami wymiany kulturalnej i ofertami mieszanych spółek handlowych⁷⁷. Spadła aktywność Turcji w stosunku do Zakaukazia, a to z uwagi na ogromne kłopoty wewnętrzne i zagrożenie greckie⁷⁸.

Kwietniowe wypadki na linii rozgraniczenia pomiędzy Gruzją a Armią Ochotniczą wywołały istną nagonkę antygruzińską w Londynie. Szczególnie charakterystyczny w tym względzie był artykuł wstępny z „Timesa”, opublikowany niemal w przededniu gruzińskiego uderzenia na Gagry⁷⁹. Nawoływał on do akcji pacyfikacyjnej w Gruzji, której „odpadnięcie od Rosji stanowić będzie niepedagogiczny przykład dla Ukrainy, Syberii itp.” Musimy uspokoić obawy Denikina, pisała gazeta, iż Wielkiej Brytanii chodzi nie o ropę naftową z Baku, jak sądzi, lecz „o pokój w tym regionie świata, który zapewnić może jedynie silna Rosja”. „Na niezawisłość zasługują tylko te narody — konkludowała gazeta — które są zdolne do samorządu ... niezawisłość [Gruzji — W. M.] może stworzyć tylko czynnik zagrożenia pokoju powszechnego”. Prawo do niezawisłości pozostawiała jedynie Armenii, nie wdając się jednak w tym wypadku w żadne uzasadnienia.

W trakcie debaty w brytyjskim parlamencie, odpowiadając na interpelację w sprawie polityki gabinetu wobec Gruzji, minister wojny Winston Churchill oskarżył rząd tyfliski, iż w walkach z Denikinem wykorzystuje „miejscowych bandytów i bolszewików”, i oświadczył: „Nie pozwolimy Gruzinom napadać na wojska Denikina”⁸⁰. W świetle podobnych, bynajmniej nie skrywanych ocen i poglądów mogli się Gruzini pozbyć resztek złudzeń co do efektywności brytyjskiej „opieki”, zateśknąć za okresem, gdy w republice stacjonowały oddziały niemieckie. Przyznać jednakże trzeba, iż w oskarżeniach Churchilla było trochę racji. Oczywiście o współpracy rządu Gruzji z bolszewikami, przysparzającymi im tak kolosalnych problemów wewnętrznych⁸¹, nie mogło być mowy. Natomiast rzeczywiście podjęto współpracę antydenikinowską z elementami, które można określić jako bandyckie, choć w historiografii używa się w stosunku do nich terminu „zieloni”⁸². Chodzi o nieformalną umowę o współpracy pomiędzy gen. Koniewem a do-

⁷⁷ „Bor’ba”, nr 173, 5 VIII 1919, i nr 222, 1 X 1919.

⁷⁸ Dnia 15 V 1919 r. Grecy wylądowali w Anatolii, co w warunkach wdrażania decyzji o pełnym rozwiązaniu tureckich sił zbrojnych groziło Stambułowi poważnymi konsekwencjami — por.: B. Lewis, *Narodziny nowoczesnej Turcji*, tłum. z ang. Warszawa 1972, s. 287—291.

⁷⁹ „The Times”, 14 IV 1919.

⁸⁰ Według: „Bakinskaja żyżń”, 17 VI 1919.

⁸¹ *Oczerki istorii KPG*, s. 302—305; I. D. Achalaja, *Riewolucyonnyje komitety Gruzii w bor’bie za ustanowienie i uprocznienie sowietskoj władzi*, Suchumi 1968, s. 50—54.

⁸² *Wojna*, op. cit., s. 218.

wództwem liczącej około 15 tys. ludzi tzw. Kubano-Czarnomorskiej Powstańczej Czerwono-Zielonej Armii pod komendą P. M. Morica, w dużym stopniu kontrolującej teren od Anapy do Adlera. Siły te w przeważającym stopniu składały się ze zrujnowanych ustawicznymi walkami wojny domowej chłopów. W momencie ofensywy gruzińskiej 17 kwietnia oddziały te uderzyły na szlaki komunikacyjne denikinowców, powodując zupełny chaos i przyczyniając się do tak szybkiego odwrotu „ochotników”⁸³.

Władze gruzińskie prawdopodobnie przestraszyły się własnego sukcesu w walkach z Armią Ochotniczą w okresie kwietnia—maja 1919 r. i skwapliwie przyjęły brytyjski apel o wstrzymanie działań, a także przekazaną przez gen. Beecha propozycję rozmów politycznych z Denikinem⁸⁴. „Ochotnicy” zaproponowali, by odbyły się one w Gagrach w trzeciej dekadzie maja z udziałem gen. Beecha jako arbitra. Ponieważ w wyznaczonym terminie delegacja Armii Ochotniczej do Gagr nie przybyła, delegacja gruzińska udała się do Jekatierinodar. Jednak wróciła z niczym, gdyż Osoboje Sowieszczanije postawiło jako przedwstępny warunek rozpoczęcia rokowań wycofanie wszystkich wojsk gruzińskich za rzekę Bzyb⁸⁵. Mimo tego incydentu delegacja wyraziła w imieniu rządu zgodę na złożoną przez „ochotników” propozycję powrotu do Tyflisu gen. N. N. Baratowa, tym razem jako szefa oficjalnej Misji Wojskowej Armii Ochotniczej⁸⁶.

„Ochotnicy” — choć zajęci ofensywą przeciw Armii Czerwonej i w związku z tym zainteresowani zabezpieczeniem tyłów — odrzucali możliwość podpisania porozumienia politycznego z Gruzją bez przywrócenia granicy na rzece Bzyb. Ich prasa pisała wprost o konieczności dania buńczucznej Gruzji surowej nauczki: „jeśli teraz nie ukróćimy Gruzynów, to na czas dłuższy Rosja utraci wszelki prestiż na Zakaukaziu”⁸⁷. Odrzucała nie tylko gruzińskie ambicje niepodległościowe, ale nawet postulat autonomii⁸⁸. W związku z powyższym misję Baratowa

⁸³ Ullman, *op. cit.*, s. 87; *Grażdanskaja wojna i wojennaja intierwiencyja w SSSR. Encykłopedija*, Moskwa 1983, s. 219.

⁸⁴ „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., dok. 4, s. 49—53.

⁸⁵ „Dopóki wojska gruzińskie znajdują się w guberni czarnomorskiej, żadne rozmowy pokojowe nie mogą mieć miejsca” — tamże, s. 55.

⁸⁶ „*Nasz Kraj*”, 22 VII 1919; Swietochowski, *op. cit.*, s. 153.

⁸⁷ „*Wielikaja Rossija*”, 23 VII 1919.

⁸⁸ Choć nie ze względów merytorycznych, lecz z uwagi na jakoby niemożność podjęcia tego typu kroków, będących w kompetencjach jedynie rosyjskiego rządu centralnego. Ponoć Denikin za taki rząd swego Osobowo Sowieszczanija nie uważał, wielokrotnie podkreślając, iż ostatnią legalną władzą centralną w Rosji był Rząd Tymczasowy, a nową tego typu instytucję zwierzchnią będzie można powołać dopiero po obaleniu bolszewików — *Wojna*, *op. cit.*, s. 148—149. O odkładaniu przez Denikina „na później” sprawy zduszenia republik zakaukaskich zob.: *Bechhofer*, *op. cit.*, s. 12.

„ochotnicy” przedstawiali nie jako posunięcie dyplomatyczne, lecz porządowy, półoficjalny wyraz dobrej woli, obliczony na zgodne z brytyjskimi sugestiami ewentualne współdziałanie na płaszczyźnie antybolszewickiej⁸⁹. Podjęte przez Baratowa w Tyflisie rozmowy były od początku bardzo nieudane. Gruzini wykazywali wielką nieufność, domagali się gwarancji niezawisłości; Baratow, podobnie zresztą jak Denikin, zdawał się nie widzieć różnicy pomiędzy mienszewikami a bolszewikami — uznawał obie partie za takie samo zagrożenie dla Rosji, jedynoj i niedielimoj⁹⁰. Szereg dokumentów świadczy o tym, iż rząd gruziński nie liczył na możliwość podpisania umowy politycznej z Denikinem, sprzeczności były zbyt poważne; starano się natomiast wygrywać czas, nadzieje pokładając w pozytywnych dla siebie rozstrzygnięciach konferencji pokojowej⁹¹.

Mimo konfliktów Armii Ochotniczej z Kozakami, szczególnie Kubańską Radą Krajową, pomyślnie rozwijało się natarcie Denikina na Dagestan, mające na celu uchwycenie portów Morza Kaspijskiego, ważnych ze względów zaopatrzeniowych. W jego wyniku upadła Republika Górali Północnego Kaukazu (Gorskaja Riespublika, Gorskoje Prawitielstwo), której rząd z premierem Kocewem uciekł do Tyflisu. Niedługo potem, przekraczając linię demarkacyjną narzuconą przez Brytyjczyków, wojska Denikina zajmują Pietrowsk, stwarzając bezpośrednie zagrożenie dla Derbentu i Baku⁹².

W maju w stolicy Gruzji dochodzi do powtórnej próby skoordynowania polityki republik zakaukaskich w celu z jednej strony obrony przed Denikinem, z drugiej — wypracowania wspólnego stanowiska na konferencję paryską⁹³. W konferencji obok reprezentantów Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu na równych prawach uczestniczyli przedstawiciele Republiki Górali, jako że w Dagestanie trwała partyzancka walka przeciw Armii Ochotniczej i nadal istniała możliwość reaktywowania republiki⁹⁴. Najważniejszą dyskutowaną sprawą była gruzińska propozycja czterostronnego aliansu wojskowego. Nie udało się go zrealizować głównie ze względu na postawę delegacji ormiańskiej, która niebezpieczeństwo ze strony Armii Ochotniczej oceniała jako znacznie mniejsze niż ze strony Turcji⁹⁵. Ostatecznie w wyniku konferencji tyfliskiej

⁸⁹ „Nasz Kraj”, 27 VII 1919.

⁹⁰ „Bor’ba”, nry 173—179, 5—6 VIII 1919.

⁹¹ Por.: „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., dok. 5, s. 60—62.

⁹² Swietochowski, *op. cit.*, s. 152.

⁹³ *La Géorgie*..., s. 111. O pierwszej podobnej próbie zob. cz. I niniejszego artykułu. Zob. też: Awałow, *op. cit.*, s. 209—214.

⁹⁴ „Bor’ba”, nr 141, 28 VI 1919.

⁹⁵ M. A. Kerimow, *Zakawkazskije sowietskije riespubliki i Turcyja (1920—1922 gg.)*, „Uczonyje zapiski Instituta wostokowiedienija”, t. XIX, Moskwa 1958, s. 6. Na konwencję wojskową skierowaną i przeciw Denikinowi, i przeciw Turcji nie wyrażała zgody delegacja Gruzji.

udało się osiągnąć jedynie podpisanie (16 czerwca) gruzińsko-azerbejdżańskiego wojskowego sojuszu obronnego, wyraźnie wskazującego na Denikina jako głównego wroga i nie zawierającego żadnych akcentów antyradzieckich⁹⁶.

Zniszczenie przez Armię Ochotniczą Republiki Górali pokazało Brytyjczykom, że Denikin nie jest łatwy w kierowaniu, że jego posunięcia zaczynają wymykać się spod kontroli, a „cele wojenne w tym momencie weszły w sprzeczność z polityką brytyjską”⁹⁷. Anglicy — jak na bieżąco skomentowali to jawnie już z nimi rywalizujący o sfery wpływów Francuzi — nie ośmielili się żądać wyprowadzenia Armii Ochotniczej z Dagestanu i reaktywowania Republiki Górskiej, „przełknęli tę gorzką pigułkę”, godząc się na podział ropy naftowej w tym regionie na takich warunkach, że „pozostaliby gospodarzami Baku, zostawiwszy Rosjanom szyby naftowe w Groznm i na Północnym Kaukazie”⁹⁸. Ażeby zrealizować ten plan minimum, należało jednak za wszelką cenę zatrzymać ofensywę Denikina w kierunku południowym, umocnić swym poparciem niezawisłość Gruzji i Azerbejdżanu. Głównie w tym celu wyjechała w czerwcu 1919 r. na Zakaukazie specjalna misja brytyjska z dotychczasowym konsulem generalnym w Moskwie Olivierem Wardropem na czele. Szef misji mianowany został Najwyższym Komisarzem na Transkaukazję (Zakaukazie)⁹⁹.

Do Tyflisu misja dotarła dopiero w sierpniu¹⁰⁰. W pierwszej rozmowie w gruzińskim MSZ Gegeczkori wprost spytał Wardropa: „Gruzja chciałaby wiedzieć, czego Anglia chce w zamian za swą pomoc [przeciw Denikinowi — W. M.]”¹⁰¹. Instrukcja kierownika Foreign Office Lorda Curzona dla Wardropa była jednoznaczna: „W chwili obecnej, gdy sukcesy Denikina w walce z bolszewikami wiele obiecują, najważniejsze jest, by nie miał on obaw o uderzenie w plecy [tzn. ze strony Zakaukazia — W. M.]. Nie możemy dopuścić, by plan kampanii Denikina nadwerzężyły intrygi na tyłach, nie możemy ryzykować porażką antybolszewickiej Rosji”¹⁰². Podobnie jak uprzednio w Baku¹⁰³, Wardrop nie tylko domagał się zaprzestania wszelkich akcji przeciw Armii Ochotniczej, ale zarazem i ułatwień w jej zaopatrzeniu. W zamian rozaczał wspierać miraż „opieki” brytyjskiej i obiecywał już w naj-

⁹⁶ *La Géorgie...*, s. 111; Swietochowski, *op. cit.*, s. 158—160. Tamże o ostrych sprzecznościach ormiańsko-azerbejdżańskich.

⁹⁷ Cytat z brytyjskiej ekspertyzy wojskowej za: Michajłow, *op. cit.*, s. 231.

⁹⁸ L. Gaillard, *The Turks and Europe*, London 1921, s. 361, [za:] Michajłow, *op. cit.*, s. 231.

⁹⁹ DBFP, t. III: 1919, s. 451 (instrukcja Curzona dla Wardropa).

¹⁰⁰ Tamże, s. 537 (pierwszy raport Wardropa z Tyflisu).

¹⁰¹ „Diemokratyczskoje prawitielstwo”..., s. 6.

¹⁰² DBFP, t. III, s. 963—967.

¹⁰³ Tamże, s. 329. Zob. też: Swietochowski, *op. cit.*, s. 157, 160.

bliższym czasie ustąpienie Gruzji miasta Batumi, którego okupacja wojskami brytyjskimi budziła w republice ogromne rozgoryczenie¹⁰⁴.

Zainstalowanie Wardropa w Tyflisie łączyło się zarazem z generalną zmianą koncepcji polityki brytyjskiej na Zakaukaziu. Za ledwie parę miesięcy obecności wojskowej przyniosło ogromne zaostrenie stosunków z Gruzją i Azerbejdżanem, brzemienne było w bezustanne konflikty. Mnożyły się incydenty w związku z rabunkową eksploatacją gospodarczą Gruzji, z tranzytem zaopatrzenia dla Armii Ochotniczej, dochodziło do zabójstw żołnierzy brytyjskich, a nawet oficera¹⁰⁵. Rząd gruziński posunął się nawet tak daleko, że zamknął wychodzącą w stolicy wydawaną przez misję brytyjską gazetę „Tyflisskij listok”, redagowaną przez Lindleya Scota, oraz ekspulsował część jej pracowników¹⁰⁶. Nasilenie konfliktów wiązało się zapewne z faktem przejścia przez Brytyjczyków znacznie szerszych uprawnień, niż poprzednio mieli Niemcy. Poza obsadzeniem szlaków komunikacyjnych, większych miast, portów, zakładów przemysłowych i kopalni wzięli oni pod swą kontrolę pocztę, telegraf, wypełniali faktycznie funkcje sądownicze i policyjne. Świadczą o tym chociażby takie fakty, jak łamanie strajków, akcje pacyfikacyjne buntów chłopskich, a nawet wystąpień zrewoltowanych żołnierzy armii gruzińskiej¹⁰⁷. Londyn coraz wyraźniej zdawał sobie sprawę, iż nie tędy wiedzie droga do realizacji celów brytyjskiej polityki w Gruzji i na Zakaukaziu. Zapadła decyzja wycofania własnego kontyngentu wojskowego i oddania funkcji „stróża porządku na Zakaukaziu” w inne ręce — jednakże nie rywalizujących z Brytyjczykami Francuzów, lecz Włochów, uznanych przez rząd Zjednoczonego Królestwa za znacznie podatniejszych na sugestie brytyjskie¹⁰⁸.

O możliwości wycofania z Gruzji kontyngentu brytyjskiego i zastąpienia go włoskim gen. J. Cory, nowo mianowany dowódca brytyjskiej misji wojskowej, poinformował premiera Żordanię pod koniec maja 1919 r.¹⁰⁹ Mimo ulgi, jaką ta wiadomość musiała sprawić, sposób załatwienia sprawy wywołał rozgoryczenie Żordanii: „Takie zmiany wojsk bez naszej wiedzy i zgody — skomentował — są wysoce niestosowne”. A minister Gegeczkori dodał: „Przez siedem miesięcy przebywania w na-

¹⁰⁴ Port Batumi natomiast stanowić miał brytyjską bazę wojskową i stację przeładunku węgla — „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., s. 7.

¹⁰⁵ Za którego śmierć rząd Gruzji zmuszony został zapłacić rodzinie milion rubli odszkodowania — „*Bakinskaja żyżń*”, 27 VIII 1919.

¹⁰⁶ Za artykuły pozytywnie naświetlające poczynania Denikina. Premier Żordania do gen. Beecha: „nie dopuścimy do tworzenia na terenie Gruzji jakichkolwiek agentur Denikina” — „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., dok. 9, s. 79—80.

¹⁰⁷ Por.: *Grażdanskaja wojna*, s. 228.

¹⁰⁸ Por.: DBFP, t. III, s. 337—338 (też: 325—326).

¹⁰⁹ Przebieg rozmowy: „*Diemokraticzeskoje prawitielstwo*”..., dok. 7, s. 65—70.

szym kraju wojsk brytyjskich nie otrzymaliśmy z Anglii ani jednego drobiazgu, ani nawet jednego ziarna”¹¹⁰.

Pertraktacje brytyjsko-włoskie na temat zmiany kontyngentów wojskowych obu państw w Gruzji prowadzone były w ścisłej konspiracji. Francuzi i pozostali uczestnicy konferencji pokojowej dowiedzieli się o nich dopiero w przeddzień podpisania odpowiedniej brytyjsko-włoskiej umowy¹¹¹. Decyzja ta była wyraźnie sprzeczna z wcześniej przyjętym i potwierdzonym w Paryżu schematem rozlokowania „porządkowych” sił Ententy w państwach okupowanych i regionach ważnych strategicznie¹¹².

Podjęcie decyzji o zmianie kontyngentów zaskoczyło brytyjskich agentów handlowych, którzy wpadli w panikę, obawiając się o losy zainwestowanych w Gruzji kapitałów¹¹³.

Na przełomie maja i czerwca wycofane zostały z Gruzji pierwsze oddziały brytyjskie, choć zasadnicza ewakuacja zaczęła się dopiero w sierpniu 1919 r. Miała przebieg dość specyficzny, posterunki bowiem brytyjskie nadal w nie zmienionej sile kontrolowały kluczowe punkty, w tym całą linię kolejową Baku—Kutaisi—Batumi, a garnizon w porcie batumskim został nawet wzmocniony¹¹⁴. Natomiast mimo upływu czasu nie napływały oddziały włoskie, co zaczęło poważnie niepokoić rząd gruziński, obawiający się pozostania sam na sam z Denikinem. Zapytany w tej sprawie rząd włoski przysłał uspokajającą depezę awizującą wysłanie do Tyflisu włoskiej misji specjalnej z pikiem Gabbą na czele¹¹⁵.

Przed przybyciem Gabby (około 10 sierpnia), korzystając z niespodziewanej koniunktury, zainstalowały się w Gruzji przedstawicielstwa nowych firm włoskich, w tym potężnych kompanii *Sindicata Colonia Italiana* i *Compagne Italiana per traffici con l'Orient*¹¹⁶. Także Włosi wzorem swych poprzedników woleli przede wszystkim czerpać z Gruzji ile się da, tym bardziej że nie liczyli się z możliwością dłuższego utrzymania wpływów w tym regionie¹¹⁷. Jednak Gruzini przyjmowali nielicz-

¹¹⁰ Tamże, s. 67.

¹¹¹ Por.: DBFP, t. III, s. 406, 419.

¹¹² Ostatni chronologicznie dokument w tej sprawie stanowił, iż wojska Stanów Zjednoczonych stacjonować będą w Konstantynopolu i Armenii, Wielkiej Brytanii — na Kaukazie (Zakaukaziu), Francji — w Syrii i ewentualnie w Smyrnie, PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. V, Washington 1946, s. 467—468.

¹¹³ DBFP, t. III, s. 337—338.

¹¹⁴ „*Diemokraczeskoje prawitielstwo*”..., dok. 11, s. 82—87.

¹¹⁵ „*Bor'ba*”, nr 173, 5 VIII 1919.

¹¹⁶ „*Gruzija*”, 7 VIII 1919.

¹¹⁷ Por. wystąpienie ministra spraw zagranicznych Włoch Tommaso Tittoniego na posiedzeniu Rady Najwyższej w Paryżu 11 VIII 1919 r. — PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. VII, Washington 1946, s. 648—649 (szereg mało dla Gruzji pochlebnych akcentów).

ne oddziały włoskie, ściągane głównie z Armenii i Azerbejdżanu, z wielkim zadowoleniem, jak przyjaciół. W prasie podkreślano komplementarność gospodarek gruzińskiej i włoskiej, obiecując sobie wielkie zdynamizowanie gospodarki republiki poprzez kontakty gospodarczo-handlowe z nowym „opiekunem”¹¹⁸. Jednakże poza tymi nielicznymi jednostkami i falą biznesmenów zasadniczy kontyngent wojskowy nie napłynął. Zaniepokojony rząd gruziński zwrócił się oficjalnie w tej sprawie 26 sierpnia do Konferencji Pokojowej prosząc o niepozabawianie republiki ochrony oddziałów państw Ententy, warunkujących jego pozycję międzynarodową¹¹⁹. Konferencja uzależniała jednakże dalszą swą politykę wobec Gruzji oficjalnie od wyników misji Wardropa, a najprawdopodobniej, choć nie ma na to dokumentów, od rozwoju ofensywy Denikina. Sprawa niepodległości Gruzji była dla zebranych w Paryżu po prostu marginesem kwestii rosyjskiej.

Wstępna tura rozmów Wardropa z władzami gruzińskimi, w której uczestniczył też m.in. komisarz generalny Armenii z ramienia Ententy płk Haskell, pełnomocnik konferencji pokojowej do rozmów z Gruzją, odbyła się w pierwszych dniach września. Jak wskazują opublikowane raporty Wardropa do Curzona, Gruzini konsekwentnie podtrzymywali swe wielokrotnie formułowane stanowisko: w pełni panują nad sytuacją w republice, a wsparcie Wielkiej Brytanii jest im potrzebne li tylko jako obrona przed zagrożeniem zewnętrznym. Za udzielenie takiej pomocy chętnie pozostawią Brytyjczykom kontrolę nad głównym szlakiem kolejowym, a także portem i nabrzeżem. Nie mogą natomiast tolerować sytuacji, gdy wojskowi brytyjscy usiłują odgrywać w Gruzji rolę samodzielnego czynnika militarnego i politycznego na arenie wewnętrznej¹²⁰.

Już po krótkim okresie pobytu odnotował Wardrop silne tendencje proniemieckie, które rozwinęły się w związku z niefortunną polityką brytyjską. Uznał za pilną potrzebę przeciwdziałania im poprzez konkretne posunięcia, takie jak: uznanie de facto niezawisłości republiki, inwestycje kapitałowe na wzór Włochów, którzy oddelegowali do pomocy rządowi tyfliskiemu około 20 wysokiej klasy ekspertów, itp.¹²¹ Szczególnie zalecał pomoc w formie przeszkalania w Wielkiej Brytanii fachowców dla przemysłu gruzińskiego¹²². Jeśli Wielka Brytania zacznie

¹¹⁸ „Bor’ba”, nr 222, 1 X 1919.

¹¹⁹ DBFP, t. III, s. 535—536. 28 sierpnia przedstawiciele trzech republik, jeszcze przed podjęciem przez konferencję decyzji w sprawie ich noty z 26 sierpnia, wręczyli premierowi Georges’owi Clemenceau wspólny apel z prośbą o poparcie Francji dla sprawy pozostawienia wojsk Ententy na Zakaukaziu — „Bor’ba”, nr 237, 18 X 1919.

¹²⁰ DBFP, t. III, s. 537—538.

¹²¹ Tamże, s. 560—562.

¹²² „Przeczytałem w absolutnie pewnym źródle, że rząd niemiecki zaofiarował Gruzji pomoc w postaci dwuletnich stypendiów w Niemczech dla 300 młodych

traktować Gruzję w sposób należyty, to mimo wycofania wojsk będzie możliwe utrzymanie dominującej pozycji ekonomicznej¹²³.

W rozmowach z Wardropem Gruzini po raz pierwszy posłużyli się argumentacją historyczną — Azja Mniejsza od dawna jest areną rywalizacji rosyjsko-brytyjskiej; jakkolwiek by ostatecznie ukształtowała się Rosja, dla interesów Zjednoczonego Królestwa korzystne jest odgrodzenie tych terytoriów buforem w postaci zaprzyjaźnionych z nim republik zakaukaskich¹²⁴. Argumenty te trafiły Wardropowi do przekonania, podobnie jak sugestia Gegeczkoriego, by konferencja pokojowa w sposób nieobowiązujący oświadczyła, iż sytuacja na Zakaukaziu wykazuje analogie do sytuacji w republikach bałtyckich i winna być podobnie rozpatrywana¹²⁵.

2 X 1919 r. przybył do Tyflisu osobisty wysłannik prezydenta Wilsona, szef Sztabu Generalnego Armii Lądowej Stanów Zjednoczonych gen. D. G. Charboard z zadaniem zaznajomienia się z sytuacją społeczno-gospodarczą i sporządzenia raportu, od którego tenoru prezydent uzależniał swą dalszą politykę wobec Gruzji i regionu Zakaukazia¹²⁶. Już następnego dnia po przybyciu Charboard przeprowadził rozmowy w Ministerstwie Pracy Gruzji, interesując się szczególnie sytuacją na rynku pracy (bezrobocie), ustawodawstwem i bezpieczeństwem pracy, statystyką strajków, wysokością realnej płacy w przemyśle itp.¹²⁷ W sporządzonym po całej turze rozmów raporcie końcowym swej misji skonstatował, iż Gruzja nie obroni się sama przed zagrożeniem zewnętrznym, nie opanuje też bez pomocy Ententy sytuacji wewnętrznej, co może grozić przewrotem bolszewickim; dlatego też, jego zdaniem, nie tylko Armenia, ale całe Zakaukazie winno zostać objęte mandatem Stanów Zjednoczonych¹²⁸.

Zaniepokojony przyjazdem misji amerykańskiej Wardrop telegrafował do Foreign Office, iż widocznie Amerykanie podejrzewają Brytyjczyków i Francuzów o umyślnie fałszywe przedstawianie sytuacji Gruzji

mężczyzn [...] poszczególne firmy Wielkiej Brytanii też mogłyby przeszkalać młodych Gruzinów” — tamże, s. 583.

¹²³ Według uzyskanych przezeń poufnych informacji rząd gruziński gotów był posługiwać się przy rozdziale koncesji nadal następującym kluczem: 40% dla Brytyjczyków, 20% dla Włochów, 40% dla przedstawicieli pozostałych państw — DBFP, t. III, s. 595.

¹²⁴ Por.: „Bor’ba”, nr 217, 25 IX 1919.

¹²⁵ DBFP, t. III, s. 603.

¹²⁶ PR FRUS, 1919. *The Paris Peace Conference*, t. VIII, Washington 1946, s. 766, 840.

¹²⁷ „Bor’ba”, nr 226, 5 X 1919.

¹²⁸ Raport końcowy Charboarda zob.: PR FRUS, 1919. *The Paris Peace Conference*, t. II, Washington 1943, s. 841—880. Zob. też: tamże, t. IX, Washington 1946, s. 179—180.

(Zakaukazia) celem gospodarczego wyparcia z niej Stanów Zjednoczonych¹²⁹.

O znaczeniu statusu tego regionu dla dalszego rozwoju sytuacji międzynarodowej świadczy fakt przysłania do Tyflisu w tymże czasie misji perskiej. Teheran był również poważnie zaniepokojony następstwami, jakie mogło dłań przynieść utrzymywanie się nie uznawanych przez Ententę słabych republik narodowych¹³⁰. Charakterystyczna jest gradacja spraw, co do których delegacja perska usiłowała uzyskać informacje: kto ma rzeczywistą kontrolę nad linią kolejową Baku—Batumi; czy jakieś państwo ubiega się o mandat na Zakaukazie bądź Gruzję; czy zakaukaskie postulaty niepodległościowe są w Paryżu lepiej widziane niż postulat odtworzenia Imperium Rosyjskiego; jakie są stosunki Republiki Gruzjińskiej z Turcją?¹³¹

Przybyła do Tyflisu nawet misja papieska pod przewodnictwem legata Antiocha Delfouché — bardzo serdecznie przyjmowana i deklarująca pełne poparcie papieża Benedykta XV¹³².

Od tego ogólnego zainteresowania Zakaukaziem odbija pozycja Francji, coraz bardziej defensywna. Jesienią 1919 r. Francuzi praktycznie angażują się jedynie w popieranie gruzińskich pretensji do pełnej kontroli administracyjnej nad Batumi, znajdującym się de facto pod wojskową okupacją Wielkiej Brytanii¹³³. Podkreślała to krytycznie prasa francuska: „Niestety, Francja nie śledzi w wymaganym stopniu rozwoju republik Zakaukazia. Misja wojskowa, która tu jest, nie może zupełnie wypełniać tak delikatnego zadania, jak obrona interesów gospodarczych Francji”¹³⁴. W historiografii radzieckiej twierdzi się jednak, iż była to defensywność pozorna, maskująca przygotowania do podjęcia przez Francję kwestii wydzielenia dla niej na Zakaukaziu strefy kontroli¹³⁵.

W sytuacji międzynarodowej Gruzji zachodzi drobna, lecz spektakularna zmiana, szeroko wykorzystana przez propagandę republiki. 15 września niezawisłość Republiki Gruzjińskiej uznaje de iure rząd Argentyny¹³⁶.

Duże zmiany zachodzą na północnej granicy republiki. W okresie

¹²⁹ DBFP, t. III, s. 662.

¹³⁰ Tamże, s. 631 (raport P. Coxa z Teheranu).

¹³¹ Tamże, s. 631, 647. Zob. też: S. M. Balfour, *Recent Happenings in Persia*, London 1922, s. 105—109.

¹³² „Bor'ba”, nr 276, 3 XII 1919. Por. też: *Historia Kościoła*, t. V: 1848 do czasów współczesnych, tłum. z ang. i franc., Warszawa 1985, s. 370.

¹³³ DBFP, t. III, s. 663.

¹³⁴ „Le Temps”, 3 XI 1919. W dalszej części artykułu korespondent gazety w Tyflisie przeciwstawiał Francuzom prężnie działające w Gruzji ekspozytury Włoch, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych.

¹³⁵ Czocheli, *op. cit.*, s. 122.

¹³⁶ „L'Humanité”, 12 X 1919; „Bor'ba”, nr 249, 1 XI 1919.

październik—grudzień podstawowe siły Armii Ochotniczej (Sił Zbrojnych Południa Rosji), prowadzące natarcie w kierunku moskiewskim, zostają w pojedynkach z Armią Czerwoną praktycznie rozbite. Pozostaje około 10 tys. żołnierzy pod dowództwem gen. Aleksandra Kutiepowa, skoncentrowanych jako Korpus Ochotniczy w rejonie Rostowa nad Donem. Wkrótce i te siły zostają wycofane na Krym, gdzie odbywa się koncentracja SZPR. 4 IV 1920 r. Denikin składa dowództwo i emigruje do Francji¹³⁷. Republika odetchnęła; zdawało się, że największe dla demokracji gruzińskiej niebezpieczeństwo zostało zażegnane.

Po niemal roku pozornego désintéressement sprawami gruzińskimi w okresie tym daje o sobie znać także Rosja Radziecka. W pierwszych dniach października prasa gruzińska przedrukowuje wystosowany przez komisarza ludowego spraw zagranicznych Georgija Cziczierina *Apel do robotników i chłopów Gruzji, Dagestanu i Azerbejdżanu*¹³⁸. Dokument ten kierowany był ponad głowami nie uznawanych przez Moskwę rządów bezpośrednio do „podstawowych warstw narodu”, co było praktyką szeroko stosowaną i wówczas, i później. Szykując się do walnej rozprawy z Denikinem, Rosja Radziecka oznajmiała w tymże *Apelu*, że „nie zamierza iść pochodem na republiki zakaukaskie z bronią w ręku dla ustanowienia swej władzy. Zdecydowanie bowiem przestrzega zasady samostanowienia narodów ... Jeśli wy, muzułmanie i Gruzini Kaukazu, jesteście zadowoleni z formy rządzenia waszymi republikami, żyjcie spokojnie”. *Apel Cziczierina* był posunięciem przewencyjnym, sposobem pozyskania społecznego poparcia dla uniemożliwienia ewentualnej próby zawarcia na płaszczyźnie antyradzieckiej sojuszu między Denikinem a Gruzją¹³⁹. Przy dobrej bieżącej informacji, jaka napływała do Moskwy od gruzińskich bolszewików¹⁴⁰, trudno zrozumieć taką obawę.

Komentarze prasy gruzińskiej *Apel Cziczierina* odczytywały jako próbę wciągnięcia Gruzji w wojnę przeciw Denikinowi¹⁴¹. Rzeczywiście, niedługo później, 7 I 1920 r., Rada Komisarzy Ludowych RFSRR zwróciła się oficjalnie do rządu gruzińskiego proponując zawarcie układu wojskowego i wspólne wystąpienie przeciw Denikinowi¹⁴². Była to wyraźna wolta od stosowanej nie tak dawno polityki odrzucania wszelkich

¹³⁷ Szerzej o ostatnich miesiącach Armii Ochotniczej zob.: *Wojna*, op. cit., s. 164—198.

¹³⁸ „Bor’ba”, nr 228, 8 X 1919. Historiografia radziecka błędnie podaje, iż nie był on w Gruzji publikowany — por.: *Oczierki istorii KP Gruzii*, s. 309.

¹³⁹ P. Azizbekowa, A. Mnacakanow, M. Traskunow, *Sowietskaja Rossija i bor’ba za ustanowlenije i uproczenije wlasti Sowietow w Zakawkazje*, Baku 1969, s. 117—120.

¹⁴⁰ Por.: A. I. Mikojan, *Dorogoj bor’by*, t. I, Moskwa 1971, s. 460—472.

¹⁴¹ „Bor’ba”, nr 228, 8 X 1919.

¹⁴² W. I. Lenin, *Dziela*, t. 30, Warszawa 1957, s. 329—330; *Bor’ba za pobiedu Sowietskoj wlasti w Gruzii. Dokumenty i materiały 1917—1921*, Tbilisi 1958, s. 527; „Bor’ba”, nr 9, 14 I 1920.

propozycji republik zakaukaskich normalizacji stosunków wzajemnych¹⁴³. Ofertę tę władze republiki oczywiście odrzuciły (12 stycznia), oświadczając, iż zdając sobie świetnie sprawę z wrogości do Gruzji Denikina przekładają jednak drogę pokojową. Motywując tę decyzję na posiedzeniu Konstytuanty 14 stycznia Żordania oświadczył: „Wicie, że Rosja Radziecka zaproponowała nam sojusz wojskowy, ale my zdecydowanie odmówiliśmy ... Nasza droga idzie ku Europie, droga Rosji — ku Azji. Wiem, iż wrogowie powiedzą, że jesteśmy stronnikami imperia- lizmu. Dlatego tu winienem zdecydowanie stwierdzić — przedkładam imperialistów Zachodu nad fanatyków Wschodu”¹⁴⁴.

6 lutego MSZ Gruzji otrzymało ostrą w tonie notę Cziczierina, zarzucającą Gruzynom, iż chowają się za plecami Armii Czerwonej, a jej pododdziały, które w pogoni za denikinowcami przypadkowo naruszyły granicę republiki, traktują jak wrogie¹⁴⁵. Nasila się antyrządowa agitacja bolszewików gruzińskich, których liczbę jesienią 1919 r. radziecka historiografia szacuje na około 4 tys.¹⁴⁶ Jak stwierdza podstawowa radziecka synteza: „W związku z tym, iż na Północnym Kaukazie i Zakaukaziu dojrzewały już warunki do zwycięstwa nad interwentami i białogwardyjsko-nacjonalistyczną kontrrewolucją, do ustanowienia władzy radzieckiej, KC RKP(b) zwrócił szczególną uwagę na okazanie pomocy masom pracującym tych terytoriów ... Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej, planując rozwój operacji przeciwko Armii Ochotniczej, brało pod uwagę możliwość prowadzenia działań bojowych również na terytorium Zakaukazia”¹⁴⁷.

Jesienią Kaukaski Krajowy Komitet RKP(b)¹⁴⁸ zdecydował się wywołać w północno-wschodniej Gruzji powstanie zbrojne. Wybuchło ono 23 X 1919 r., lecz z braku poparcia społecznego w krótkim czasie upadło¹⁴⁹. Jednakże rozbudzone nim konflikty klasowe miały już towarzyszyć do końca władzy mienszewików.

W miarę słabnięcia pozycji Denikina Gruzini coraz bardziej zdecy-

¹⁴³ Por.: W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 27, Warszawa 1955, s. 378; *Dokumenty i materiały...*, dok. 166, s. 338; W. Woytinsky, *La Démocratie Géorgienne*, Paris 1921, s. 158—160.

¹⁴⁴ *Stenograficzeskij otczot Uczrieditielnogo sobranija. Zasedanije 79. 14 janwaria 1920*, s. 5 (oddzielna nadbitka).

¹⁴⁵ „Bor’ba”, nr 29, 7 II 1920.

¹⁴⁶ *Historia Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, w sześciu tomach*, t. III, ks. 2, tłum. z ros., Warszawa 1974, s. 509.

¹⁴⁷ Tamże, s. 512.

¹⁴⁸ Organ kierowniczy organizacji bolszewickich Północnego Kaukazu i Zakaukazia, powołany na I Zjeździe organizacji SDPRR(b) Kaukazu w Tyflisie 7(20) X 1917 r.

¹⁴⁹ D. Dżibładze, *Woorużonnoje wosstanije trudiaszczichsia Gruzii osienju 1919 g.*, [w:] *Bojowoje sodružestwo*, s. 108—113. Interesujące, iż nie wzmiankuje o nim podstawowa synteza — por.: *Historia KPZR*, t. III, ks. 2, s. 509—513.

dowanie przeciwstawiali się panoszeniu w republice Brytyjczyków. Świadczą o tym m.in. kolejne trzy noty ministra Gegeczkoriego do Wardropa jako reprezentanta rządu Wielkiej Brytanii, domagające się przywrócenia w Batumi gruzińskiej administracji cywilnej, zakazu rozbijania przez żołnierzy brytyjskich gruzińskich służb ochrony kolei, zaprzestania przez dowódców terenowych posterunków brytyjskich protekcyjnego traktowania miejscowej administracji itp.¹⁵⁰ Zaczynają Gruzini demonstracyjnie adorować reprezentantów innych państw Ententy, szczególnie Francuzów¹⁵¹.

Pod pretekstem sprowokowanych jakoby przez rząd Gruzji incydentów w Abchazji, Poti i w Batumi w grudniu 1919 r. Denikin odwołuje z Tyflisu misję gen. Baratowa, a także podobną z Azerbejdżanu. Obserwatorzy brytyjscy ocenili ten fakt jako ukłon w stronę Turcji, zachętę, by uderzyła na Zakaukazie¹⁵². Jeśli tak było istotnie, świadczy to o słabym rozpoznaniu przez Osoboje Sowieszczanie sytuacji w Turcji¹⁵³.

Cały rok wojskowej obecności Ententy w Gruzji nie przyniósł zmian w jej nie określonym statusie prawnomiędzynarodowym. Wyeksponował to premier Żordania w przedstawionym w parlamencie referacie na temat prac rządu i planów na przyszłość¹⁵⁴. Premier nie wziął jednak pod uwagę, iż w zmienionej sytuacji, w warunkach pogromu wojsk Denikina, konferencja pokojowa musi zdecydować się na jakiś gest wspierający Zakaukazie w ewentualnym konflikcie z Rosją Radziecką. Apelowwał w tej sprawie do Curzona Wardrop, zaniepokojony szybkimi postępami Armii Czerwonej na Północnym Kaukazie¹⁵⁵. Gestem takim stało się postanowienie Rady Najwyższej z 12 I 1920 r. o uznaniu de facto niezawisłości Gruzji i Azerbejdżanu¹⁵⁶. Propozycję w tej sprawie, niemal jednogłośnie przyjętą przez Radę, przedstawił w Paryżu Curzon, co nie omieszczał podkreślić w oficjalnym zawiadomieniu rządu gruzińskiego o uznaniu de facto Wardrop¹⁵⁷. Podobną decyzję podjęła Rada 21 stycznia w stosunku do Armenii.

Jest interesujące, iż votum separatum od decyzji Rady złożył przedstawiciel Stanów Zjednoczonych, kraju, który w Tyflisie oceniano jako najbardziej — obok Włoch — przychylny Gruzji mocarstwo Ententy. Na ręce ambasadora Stanów w Paryżu Henry Wallace'a wpłynęła w tej sprawie instrukcja od zastępcy sekretarza stanu Franka Polka motywu-

¹⁵⁰ „Bor'ba”, nr 230, 232—233, 10, 12 i 14 X 1919.

¹⁵¹ DBFP, t. III, s. 663; „Bor'ba”, nr 293, 24 XII 1919.

¹⁵² PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. IX, s. 606 (post line).

¹⁵³ Por.: T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878—1923*, Warszawa 1980, s. 258—260.

¹⁵⁴ „Bor'ba”, nr 287, 17 XII 1919.

¹⁵⁵ DBFP, t. III, s. 747—748.

¹⁵⁶ PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. IX, s. 886—888 (pkt 3).

¹⁵⁷ „Bor'ba”, nr 9, 14 I 1920.

jąca tę dyrektywę w sposób następujący: „udzielimy Gruzji wszechstronnej pomocy, ale jej uznanie de facto byłoby równoznaczne ze zgodą na rozpoczęcie rozbioru Rosji”¹⁵⁸.

Uznanie de facto niewątpliwie wzmacniało pozycję republiki, lecz nie satysfakcjonowało Gruzinów. Już w kuluarach konferencji Iraklij Cereteli i Zurab Awałow podjęli nieudaną próbę pozyskania dyplomaty francuskiego Julesa Cambona dla postawienia na forum konferencji sprawy pełnego, de iure uznania Republiki Gruzjińskiej. Skierowane pod jego adresem pytania: co rzeczywiście oznacza uznanie de facto, czy jest równoznaczne z traktowaniem Gruzji jako „czasowo odseparowanej części Rosji” i dlaczego Ententa nie chce jednoznacznie głośno potwierdzić znanego jej stanu faktycznego, pozostały bez odpowiedzi¹⁵⁹.

19 I 1920 r. Rada Najwyższa omawiała kwestię rosyjską. W punkcie dotyczącym Gruzji w zasadzie podzielono postulaty przedstawione w stanowiącym podstawę dyskusji memorandum brytyjskim¹⁶⁰. Końcowa rekomendacja, zredagowana przez Ferdinanda Focha, zalecała: poprzestać na uznaniu Gruzji i Azerbejdżanu de facto; przekazać obu republikom część amunicji i sprzętu wojennego przeznaczonego pierwotnie dla Denikina; przestudiować możliwość dalszej pomocy finansowej, żywnościowej i w sprzęcie wojennym; wydzielić specjalne formacje dla ochrony mającej żywotne znaczenie linii kolejowej Batumi—Baku¹⁶¹. Zaproszeni na to posiedzenie członkowie dyplomatycznej misji gruzjińskiej (Czcheidze, Cereteli, Awałow) bez powodzenia usiłowali przekonać zgromadzonych, iż uznanie de iure wykrzesałoby z narodu gruzjińskiego wielki entuzjazm i „znacznie podniosło jego walory obronne”¹⁶².

Warto zwrócić uwagę na motywację decyzji Rady o uznaniu de facto republik zakaukaskich, będącej w sprzeczności z wcześniej przyjętą i wielokrotnie powtarzaną tezą o niemożności rozpatrywania spraw zakaukaskich bez uprzedniego rozwiązania kwestii rosyjskiej. Zawiera ją m.in. telegram adresowany do francuskiego ambasadora w Waszyngtonie, rekomendujący sposób umotywowania jej rządowi Stanów Zjednoczonych¹⁶³. W streszczeniu wyglądała ona następująco: Ententa nadal prowadzi politykę nieingerencji w sprawy wewnętrzne Rosji; odstępowo

¹⁵⁸ PR FRUS, 1920, t. III, Washington 1936, s. 781. Od poparcia decyzji Rady początkowo uchylił się także Michikazu Matsuda, zasłaniając się brakiem odpowiednich instrukcji z Tokio. Dopiero po ich otrzymaniu przyłączył się do postanowienia Rady — tamże, s. 906.

¹⁵⁹ PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. IX, s. 866.

¹⁶⁰ Tamże, s. 904.

¹⁶¹ Tamże, s. 902—903.

¹⁶² Tamże, s. 894—896; Awałow, *op. cit.*, s. 238 nn.

¹⁶³ PR FRUS, *The Paris Peace Conference*, t. IX, s. 925. Zob. też: „Temps”, 14 I 1920 (główna teza: uznanie niezawisłości republik może zapobiec ich bolszewizacji).

od tej reguły, jakim było uznanie de facto mienszewików i mussawystów, ma na celu umocnienie Gruzji i Azerbejdżanu jako opory przeciw bolszewizmowi, a zarazem przeciwdziałanie tendencjom bolszewizującym wśród ich społeczeństw.

Natomiast władze tureckie uznały decyzję Rady Najwyższej w kwestii Gruzji i Azerbejdżanu za wyraz „desperacji Ententy z powodu rozwoju sytuacji, przede wszystkim obawy przed interwencją Armii Czerwonej na Zakaukaziu”¹⁶⁴. Nie kryły się też przed wojskowymi i dyplomatami państw Ententy ze swą sympatią dla bolszewików¹⁶⁵. Z uwagi na silną koncentrację na Krymie Sił Zbrojnych Południa Rosji w Stambule poważnie liczone się z niebezpieczeństwem ewentualnego uderzenia z dwóch stron, zupełnego zniszczenia państwa osmańskiego¹⁶⁶.

W związku z decyzją Rady Najwyższej gratulacje rządowi Gruzji przekazali szefowie misji wojskowych i przedstawiciele handlowi państw Ententy w Tyflisie¹⁶⁷.

16 II 1920 r. przybyła do Tyflisu włoska misja handlowa pod przewodnictwem senatora Giovanniego Conti — największa ze wszystkich dotychczasowych, licząca aż 40 osób¹⁶⁸. Wardrop śle kolejny pełen niepokoju raport do Curzona, podkreślając, że wpływy brytyjskie w Gruzji są w ciągłej defensywie. Jako poważny błąd kwalifikuje niezareagowanie na prośbę Gruzji o pilną pomoc żywnościową, o którą rząd tyfliski zaapelował do Londynu i Rzymu w związku z czasowym odcięciem od dostaw z Kubania, stanowiących podstawę bilansu żywnościowego republiki¹⁶⁹. To że Włosi, a nie Brytyjczycy wyciągnęli do Gruzinów rękę w ich kłopotach zaopatrzeniowych, może spowodować, iż nastroje antybrytyjskie w społeczeństwie gruzińskim będą się pogłębiać¹⁷⁰.

Wardrop miał bez wątpienia rację. Wykazały to wydarzenia nadchodzących tygodni. Na posiedzeniach parlamentu posłowie otwarcie atakowali politykę Wielkiej Brytanii, domagając się usunięcia wojsk brytyjskich z Gruzji i wycofania przywilejów dla firm brytyjskich¹⁷¹. Jątrzyła cały czas sytuacja w Batumi, skąd Brytyjczycy zobowiązali się ewakuować, a tymczasem stale powiększali tamtejszy garnizon wojsko-

¹⁶⁴ PR FRUS, 1920, t. III, s. 581—582 (relacja pośrednia).

¹⁶⁵ Tamże, s. 582.

¹⁶⁶ Opinie z kręgu premiera Ali Riza paszy — I. Ali Oğlu Bagirow, *Iz istorii sowietsko-turieckich odnoszenij w 1920—1922 g.g. (Po matieriałam Azierbajdzanskoj SRR)*, Baku 1965, s. 26.

¹⁶⁷ „Bor’ba”, nr 16, 23 I 1920.

¹⁶⁸ Raport Wardropa błędnie podaje liczbę członków misji (60) — DBFP, 1919—1939, First Series, t. XII, London 1962, s. 557.

¹⁶⁹ Tamże, s. 564.

¹⁷⁰ Tamże, s. 567.

¹⁷¹ Por. wystąpienia L. Szengelaji i G. Kikadze na posiedzeniu Konstytuanty w dniu 19 III 1920 — *Stienograficzeskij otczot Uczrieditielnogo sobranija. Zasedanije 93. 19 marta 1920*, s. 13, 19 (oddzielna nadbitka).

wy¹⁷². 20 marca, prawdopodobnie bez wiedzy rządu, Gruzini podjęli próbę zbrojnego opanowania stolicy Adżarii. Akcja była chaotyczna, źle przygotowana, a garnizon brytyjski w mieście zbyt silny, by mogła zakończyć się ona powodzeniem¹⁷³. Niezależnie od rezultatu, dojście do podobnych wypadków, bez precedensu w całej historii republiki i jej kolejnych opiekunów, świadczy o stanie nastrojów antybrytyjskich, zawiedzionych ambicjach narodowych.

Do mozaiki stosunków międzynarodowych republiki, czy raczej — międzynarodowych zainteresowań Gruzją, dochodzi wiosną 1920 r. nowy element. 24 marca minister Gegeczkori otrzymuje podpisaną przez ministra spraw zagranicznych Polski depezę następującej treści: „Mam honor zakomunikować Panu, iż Rząd Polski gotów jest uznać Rząd Gruzji jako niezależną organizację de facto wcześniej, nim konferencja pokojowa przyzna Gruzji status zgodny z wolą jej narodu. Rząd polski wyraża zdecydowaną nadzieję, że wspólne interesy narodów obu państw, jak i wzajemna sympatia sprzyjać będą ustanowieniu w bliskiej przyszłości pomiędzy Gruzją a Polską więzów przyjaznej współpracy. W tym celu rząd polski byłby rad przyjąć w Warszawie przedstawiciela Gruzji. Dla zadokumentowania swej sympatii Rząd Polski wyznaczył misję specjalną, pod przewodnictwem pana ministra Tytusa Filipowicza, która w celu nawiązania bezpośrednich przyjaznych stosunków winna w najbliższym czasie wyjechać do Tyflisu. Stanisław Patek”¹⁷⁴.

Kontakty z Polską i Polakami nie stanowiły dla rządu gruzińskiego i partii mienszewickiej novum. Zakaukazie było w okresie imperium jednym z terenów, gdzie trafiało stosunkowo dużo Polaków — wojskowych, inteligentów, a także zwolnionych z zesłania i katorgi osiedleńców. Przyjmowani byli z sympatią i zrozumieniem, często na trwałe wiążąc się z tym regionem, wchodząc do miejscowych elit politycznych, gospodarczych, naukowych czy artystycznych¹⁷⁵. Bezpośrednio po re-

¹⁷² Co łączyło się z nie przewidzianą wcześniej zmianą sytuacji w Rosji, odcięciem przez XI Armię RKKA wojsk kontrrewolucyjnych od wybrzeży Morza Kaspijskiego. W tej sytuacji Batumi zaczęło niespodziewanie pełnić rolę podstawowego portu i bazy zaopatrzeniowej dla oddziałów Denikina (Wrangla) na Krymie — por.: W. and Z. Coates, *Armed Intervention in Russia. 1918—1920*, London 1929, s. 245.

¹⁷³ „Wtargnięcie Gruzynów w marcu 1920 r. w rejon Batumi, zajęty podówczas przez wojska angielskie, doprowadziło do zamknięcia gruzińskiej Armii Wyzwoleńczej w barakach, dokonanego przez dwóch młodych i niskich stopniem oficerów i pół tuzina Sipajów” — B e c h h o f e r, *op. cit.*, s. 91.

¹⁷⁴ „Bor’ba”, nr 68, 25 III 1920. Już wcześniej, 7 lutego, rząd RP ogłosił o swym przyłączeniu się do decyzji Rady Najwyższej uznania de facto republik zakaukaskich — „Kurier Poranny”, nr 38, 9 II 1920.

¹⁷⁵ Por. np.: L. Baumgarten, *Dzieje Wielkiego Proletariatu*, Warszawa 1966, s. 100; S. Zeromski, *Elegie i inne pisma literackie i społeczne*, Warszawa 1925; B. i K. Baranowscy, *Historia Gruzji*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1987, s. 201—204.

wolucji lutowej utworzony został w Tyflisie Komitet Polski, obejmujący swoim zasięgiem cały Północny Kaukaz i Zakaukazie, z zadaniem udzielania pomocy oraz organizowania repatriacji Polaków powracających z tego regionu, ze zlikwidowanego w 1918 r. frontu tureckiego, a także innego terenu zsyłki — Azji Środkowej¹⁷⁶. Po utworzeniu Rady Regencyjnej z jej ramienia interesy Polaków w Gruzji i na Zakaukaziu reprezentował prezes Polskiej Rady Okręgowej na Zakaukaziu Ostrowski¹⁷⁷. Przy pomocy rządu Zakaukaskiej Demokratycznej Republiki Federacyjnej, a następnie Republiki Gruzińskiej, z polskich żołnierzy i oficerów sformowana została jednostka narodowa — brygada piechoty, będąca na wyekwipowaniu i utrzymaniu rządu gruzińskiego aż do czasu ściągnięcia jej do kraju przez gen. Lucjana Żeligowskiego¹⁷⁸.

Propozycja Patka została przyjęta. Działającą od 1919 r. w Polsce reprezentację państw zakaukaskich pod kierownictwem Sidamona Eristawi rząd republiki podniósł do szczybla misji dyplomatycznej Gruzji w Polsce¹⁷⁹. W ostatnich dniach marca 1920 r. kierowana przez Tytusa Filipowicza Misja Specjalna RP przybyła do Tyflisu¹⁸⁰. 31 marca miała miejsce uroczystość wręczania przez Filipowicza listów uwierzytelniających ministrowi Gegeczkoriemu, ceremonia na wzór akredytowania przedstawiciela dyplomatycznego. W trakcie tej uroczystości Filipowicz przekazał pozdrowienia od rządu polskiego, podkreślił podobieństwo losów Gruzji i Polski, wyraził wiarę w równie pomyślne ich losy na przyszłość już jako państw niepodległych¹⁸¹.

Misja Filipowicza, w odróżnieniu od zdecydowanej większości politycznych, wojskowych i gospodarczych przedstawicielstw pozostałych państw, nastawionych przede wszystkim na korzyści gospodarcze, miała charakter ściśle polityczny. W sytuacji wojny polsko-radzieckiej, przed planowaną wyprawą na Kijów, Józef Piłsudski uznał wagę nawiązania współpracy polityczno-wojskowej z republikami zakaukaskimi¹⁸². Roz-

¹⁷⁶ *Współdziałanie Rządu Polskiego z emigracyjnymi organizacjami antyradzieckimi w latach 1918—1938*, oprac. S. Wroński, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. III, Warszawa 1968, s. 266.

¹⁷⁷ Jego mandat na to stanowisko został zatwierdzony przez ministra spraw zagranicznych pierwszego rządu z ramienia Rady, Stanisława Głębińskiego — tamże.

¹⁷⁸ *Współdziałanie Rządu Polskiego...*, jw. Druga polska jednostka narodowa na tamtych terenach, dowodzony przez kpt. Resslera batalion piechoty, sformowany pod koniec 1917 r., walczył jako regularna jednostka armii Gorców i po upadku Republiki Górskiej także ściągnięty został do Polski i włączony do dywizji gen. Żeligowskiego.

¹⁷⁹ „Bor’ba”, nr 69, 26 III 1920.

¹⁸⁰ Tamże, nr 75, 1 IV 1920.

¹⁸¹ Pełny tekst jego wystąpienia: „Bor’ba”, nr 77, 4 IV 1920.

¹⁸² Misja miała przeprowadzić rozmowy nie tylko w Gruzji, ale także w Azerbejdżanie i Armenii. Piłsudski pomysłem wysłania misji na Zakaukazie nawiązy-

mowy misji w Tyflisie musiały być bardzo efektywne, już bowiem dosłownie w kilkanaście dni po jej zainstalowaniu gotowy był projekt polsko-gruzińskiego sojuszu wojskowego, plan współpracy operacyjnej oraz zasady pomocy II Rzeczypospolitej w ekwipowaniu armii Gruzji w broń i amunicję; uzgodniono nawet procedurę wymiany przedstawicieli dyplomatycznych i wojskowych¹⁸³.

Celem rozszerzenia swej akcji na pozostałe republiki około 20 kwietnia Filipowicz wyjechał do Baku. Tam zaskoczyła go ofensywa XI Armii RKKA. 28 kwietnia w Baku misja została internowana¹⁸⁴.

Gruzini obiecali Filipowiczowi pomoc w rozszerzeniu jego akcji także na Północny Kaukaz. Był to raczej gest pro forma niż wynik realnego spojrzenia na sytuację, z której niebezpiecznego zwrotu dobrze zdawano sobie w Tyflisie sprawę. W marcu 1920 r. w błyskawicznym tempie rozwijała się na tych terenach ofensywa XI Armii RKKA, dowodzonej przez Grigorija Ordżonikidze, Siergieja Kirowa, Anastasa Mikojana i Michaiła Jefremowa. Zdemoralizowane pasmem niepowodzeń resztki Korpusu Ochotniczego gen. Kutiepowa ustępowały w kierunku południowym i południowo-zachodnim. 17 marca pada Jekatierinodar, 24 — Groznyj, 30 — Władykaukaz¹⁸⁵. 24 marca przez przełęcz Kazbek przechodzi na teren Gruzji i zostaje rozbrojone około 7 tys. żołnierzy i oficerów byłej Armii Ochotniczej¹⁸⁶. Władza „białych” na Północnym Kaukazie definitywnie dobiega końca.

W związku z sukcesami na południu Rosji, 18 kwietnia KC RKP(b), zgodnie z dyrektywą IX Zjazdu partii, podejmuje decyzję o organizacji Biura Kaukaskiego KC RKP(b)¹⁸⁷. W jego kompetencji m.in. znalazło się kierowanie ruchem bolszewickim w Gruzji¹⁸⁸.

Zgodnie z telegramem Lenina do Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu Zakaukaskiego, nakazującym bezwzględną konieczność zdobycia Baku¹⁸⁹, po rozbiciu sił „białych” XI Armia RKKA kontynuuje natarcie na Azerbejdżan wzdłuż wybrzeża Morza Kaspijskiego. W wyniku

wał do swych wcześniejszych pomysłów wykorzystania przeciw Rosji zniewolonych przez nią narodów, jeszcze z okresu jego emigracji londyńskiej — por.: J. Giertych, *Józef Piłsudski 1914—1919*, t. I, Londyn 1979, s. 449.

¹⁸³ *Współdziałanie Rządu Polskiego...*, s. 266—267. Niezależnie od obu rządów perturbacje sprawiły, iż wyznaczony na posła polskiego w Tyflisie Roman Knoll i na attaché wojskowego mjr Wacław Jędrzejewicz nie zdołali objąć swych funkcji przed lutym 1921 r.

¹⁸⁴ Por.: *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. III, Moskwa 1961, s. 674. Filipowicz powrócił do Polski w grudniu 1920.

¹⁸⁵ Szerzej: *Wojna*, op. cit., s. 196—197.

¹⁸⁶ Liczba ta obejmuje też rodziny i cywilne osoby towarzyszące — „Bor'ba”, nr 69, 26 III 1920.

¹⁸⁷ Tzw. Kawbiuro działało w miejsce dotychczas koordynującego politykę partii w tym regionie Kaukaskiego Komitetu Krajowego RKP(b).

¹⁸⁸ *Oczierki istorii KPG*, s. 316—317.

¹⁸⁹ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 35, Warszawa 1957, s. 426.

tę, pod istotnym wpływem kierowanego przez bakińskich bolszewików powstania zbrojnego w stolicy w ostatnich dniach kwietnia, upada władza mussawatystów¹⁹⁰. Władzę w Azerbejdżanie przejmuje Tymczasowy Komitet Wojskowo-Rewolucyjny z bolszewikiem Narimanem Narimanowem na czele. Azerbejdżan ogłoszony zostaje republiką rad¹⁹¹. Ścigające rozproszone oddziały wojsk republikańskich jednostki XI Armii przekraczają granicę azerbejdżańsko-gruzińską i zaczynają posuwać się w walkach w kierunku Tyflisu. Za kontynuowaniem ofensywy opowiadają się Kirow i Ordżonikidze. W depeszy do KC partii Ordżonikidze donosi: „Wypadki rozwijają się tak, że nie później niż 12 [maja — W. M.] mamy nadzieję być w Tyflisie. Wszystko jest do tego przygotowane, przejdzie wspaniale”¹⁹². Na wyraźne polecenie Lenina jednostki te zostały zawrócone¹⁹³. Dyrektywy nakazują skupienie wysiłku na umocnieniu władzy radzieckiej w Azerbejdżanie, przede wszystkim zaś na ufortyfikowaniu Baku od morza i lądu na wypadek jakiejś niespodziewanej akcji Ententy na to centrum zakaukaskiej ropy naftowej¹⁹⁴.

Istotny dla Gruzji zwrot w sytuacji następuje też na odcinku południowym. Stojący na czele tureckiego ruchu narodowego Mustafa Kemal, od 23 IV 1920 r. przewodniczący Wielkiego Zgromadzenia Narodowego i głowa odradzającego się państwa¹⁹⁵, zwraca się (26 kwietnia) z oficjalnym pismem do Rosji Radzieckiej prosząc o ustanowienie stosunków dyplomatycznych oraz pomoc w walce przeciw dyktatowi Ententy¹⁹⁶. Ofiarowuje zarazem Radzie Komisarzy Ludowych turecką pomoc w walce przeciw mocarstwom Ententy, zwłaszcza z ich wpływami na Zakaukaziu. 11 V 1920 r. wyjeżdża do Moskwy na zaproszenie Rady Komisarzy Ludowych 5-osobowa delegacja z ministrem spraw zagranicznych Bekirem Sami na czele w celu sfinalizowania sprawy¹⁹⁷. Zmiany

¹⁹⁰ I. Ali Oğlu Bagirow, *op. cit.*, s. 30—31; T. Swietochowski, *op. cit.*, s. 165—173. Polemikę z tezą, iż Azerbejdżańska Republika Demokratyczna upadła nie w wyniku kierowanego przez bolszewików powstania, lecz uderzenia XI Armii RKKA, zob.: *Bojowe soдруżestwo*, s. 43—45.

¹⁹¹ *Oczierki istorii Kommunistycznej partii Azerbajdżana*, Baku 1963, s. 327—329.

¹⁹² Cytat według materiałów archiwalnych za: Macharadze, *op. cit.*, s. 369.

¹⁹³ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 35, s. 430. Uderzenie na Gruzję nie było bynajmniej wyrazem samowoli dowództwa XI Armii, lecz enigmatyczności instrukcji co do Gruzji zawartych w depeszy z 17 III 1920 r. — por.: W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 35, s. 426 („to samo dotyczy Gruzji, ale wobec niej radzę postępować jeszcze ostrożniej”).

¹⁹⁴ Tamże, t. 31, Warszawa 1955, s. 369.

¹⁹⁵ O upadku rządu Ali Rzy i komplikacjach wewnętrznych tureckich zob.: Wituch, *op. cit.*, s. 259—262; B. Lewis, *Narodziny nowoczesnej Turcji*, tłum. z ang., Warszawa 1972, s. 425—430.

¹⁹⁶ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. II, Moskwa 1958, s. 725.

¹⁹⁷ *SSSR i Turcja 1917—1979*, Moskwa 1981, s. 26; I. Ali Oğlu Bagirow, *op. cit.*, s. 24—26.

te, szczególnie wykrystalizowanie się w Turcji skłonnego do dialogu z Rosją Radziecką nowego centrum władzy, wywołują zaniepokojenie nie tylko rządu gruzińskiego, ale przede wszystkim Brytyjczyków, których akcje na Zakaukaziu gwałtownie zaczynają spadać¹⁹⁸.

W tych okolicznościach, straciwszy nadzieję na przyjazd do Gruzji wojskowego kontyngentu włoskiego¹⁹⁹, mając na wszystkich granicach bądź bolszewików, bądź sąsiadów skłonnych do współpracy z Rosją Radziecką (Armenia, Turcja), rząd gruziński decyduje się wysłać delegację do Moskwy dla przeprowadzenia rokowań pokojowych. 7 maja pomiędzy Rosją Radziecką a Gruzją podpisany zostaje traktat pokojowy, formalnie kończący konflikt wywołany przekroczeniem przez jednostki XI Armii RKKA granicy gruzińsko-azerbejdżańskiej²⁰⁰. W zamian za potwierdzenie prawa Gruzji do niepodległości i gwarancję nieingerencji w jej sprawy wewnętrzne²⁰¹ republika zobowiązywała się w nim do: niewpuszczania na swoje terytorium żadnych obcych wojsk wrogo nastawionych do Rosji Radzieckiej; rozbrojenia oddziałów białogwardyjskich; ekspulsowania wszystkich obcych przedstawicieli działających z pozycji wrogich Rosji Radzieckiej, przekazania jej wszelkich okrętów wojennych i sprzętu wojskowego, stanowiącego uzbrojenie portów Morza Czarnego. W specjalnym suplemencie, będącym integralną częścią traktatu, władze gruzińskie zagwarantowały legalizację organizacji komunistycznych, a także zobowiązywały się do wypuszczenia z więzień wszystkich więźniów komunistów oraz zezwolenia im na działalność o charakterze politycznym²⁰². Było to więc porozumienie o dyskusyjnej równoprawności, nie komentowane szerzej w historiografii²⁰³.

¹⁹⁸ DBFP, 1919—1939, seria 1, t. XIII, London 1963, s. 170.

¹⁹⁹ Powodów rezygnacji Włochów można się domyślać, lecz nie precyzują ich ani opublikowane dokumenty rządu włoskiego, ani pamiętnik jego premiera Nittiego. „Gdy przejąłem kierownictwo rządu w czerwcu 1919 r. — pisze Nitti — właśnie przygotowywano do drogi włoską ekspedycję do Gruzji. Oddziały angielskie, ilościowo nieliczne, wycofywały się, a Włochy szykowały się do dużej wojskowej wyprawy. Gruzja jest krajem o wielkich bogactwach naturalnych i mniemano, że zaopatrzy ona Włochy w potrzebne surowce. Co dziwiło mnie najbardziej, to fakt, że nie tylko członkowie rządu, ale i roztropni finansisci, jak i ludzie o szczytnych ideałach byli gorącymi zwolennikami tej wyprawy” — F. S. Nitti, *Peaceless Europe*, s. 147 (tłum. wg: S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 271).

²⁰⁰ Tekst dokumentu podpisali Cziczerin i pełnomocnik MSZ Gruzji Uratadze — „Izwiestija”, 9 V 1920.

²⁰¹ „Rosja uznaje bez zastrzeżeń niepodległość i suwerenność państwa gruzińskiego oraz zrzeka się dobrowolnie wszystkich praw suwerenności, które posiadała Rosja w stosunku do narodu i terytorium gruzińskiego ... zobowiązuje się nie wtrącać do żadnych wewnętrznych spraw Gruzji” — fragmenty art. 1 i 2 Traktatu.

²⁰² *Rossijskaja Socyjalistyczeskaja Fiedieratiwnaja Sowietskaja rjespublika i Gruzinskaja diemokratyczeskaja rjespublika*, Tiflis 1922, s. 15—16.

²⁰³ Por. np.: *Oczierki istorii KPG*, s. 317; *Historia KPZR*, s. 517.

Wkrótce potem, 20 V 1920 r., rozproszone dotąd gruzińskie organizacje bolszewickie jednoczą się w Komunistyczną Partię (bolszewików) Gruzji. Na jej czele staje tymczasowy Komitet Centralny z przewodniczącym Filippem Macharadze na czele²⁰⁴. 3 czerwca ukazuje się pierwszy numer organu prasowego KP(b)G, gazety „Komunisti”, która w nadchodzących miesiącach odegrać miała bardzo istotną rolę w przygotowaniu proletariatu gruzińskiego do nadchodzących przemian²⁰⁵. Tymczasowy Komitet Centralny przez następne miesiące działać miał ściśle według dyrektywy drugiego Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej, głoszącej: „W tych państwach, gdzie u władzy stoi burżuazja bądź kontrrewolucyjna socjaldemokracja [a więc w Gruzji i Armenii — W. M.], partie komunistyczne winny w sposób planowy łączyć pracę legalną z nielegalną”^{205a}.

20 VI 1920 r. do Tyflisu przybył Siergiej Kirow, wybitny działacz bolszewicki, członek Rady Wojenno-Rewolucyjnej XI Armii RKKK, wyznaczony na pełnomocnego przedstawiciela Rosji Radzieckiej przy rządzie gruzińskim²⁰⁶. Rozwinął szeroką działalność na rzecz umocnienia i rozszerzenia partyjnych oraz komsomolskich organizacji Gruzji, wielokrotnie i bardzo ostro interweniując w obronie interesów KP(b)G i gruzińskiego proletariatu. W swych wystąpieniach i notach do rządu gruzińskiego ustawicznie oskarżał go o wrogie nastawienie w stosunku do Rosji Radzieckiej, o naruszanie zobowiązań wynikających z podpisanych 7 maja w Moskwie dokumentów²⁰⁷. Już pierwszego dnia pobytu wygłosił z hotelowego balkonu płomienną mowę, dając początek całkiem nowemu, schyłkowemu okresowi w krótkich dziejach Republiki Gruzjińskiej²⁰⁸.

12 VI 1920 r. zawarty został traktat pokojowy pomiędzy Gruzją a radzieckim Azerbejdżanem, formalne następstwo układu z 7 maja²⁰⁹.

Natomiast po dwóch latach niepewności wyjaśnia się wreszcie sytuacja w Adżarii. Decyzją konferencji w San Remo (19—26 IV 1920)

²⁰⁴ *Kommunističeskaja partija Gruzii w rezolucyjach i rieszenijach sjezdow, konfieriency i plenumow CK*, t. I, Tbilisi 1976, s. 11.

²⁰⁵ Początkowo gazeta ukazywała się tylko w wersji gruzińskiej („Komunisti”), a od 1 VII 1920 r. także w wersji rosyjskiej („Kommunist”).

^{205a} *Kommunističeskiej Intiernacyonat w dokumentach*, sost. B. Kun, Moskwa 1933, s. 110.

²⁰⁶ Kirow przybywał do Gruzji nie mając zbyt wysokiego mniemania o gruzińskich mienszewikach — por.: S. M. K i r o w, *Izbrannyje statji i riecz*, Moskwa—Leningrad 1937, s. 56 nn.

²⁰⁷ Na temat walki Kirowa o respektowanie prawa gruzińskich bolszewików do legalnej działalności politycznej zob.: A c h a ł a j a, *op. cit.*, s. 65 nn. (tamże liczne przykłady akcji represyjnych rządu, głównie w stosunku do terenowych organizacji partyjnych i komsomolskich).

²⁰⁸ M a c h a r a d z e, *op. cit.*, s. 385—386.

²⁰⁹ „Bor’ba”, nr 132, 15 VI 1920.

Ententa podejmuje decyzję o ostatecznym pozbawieniu Turcji praw do Batumi i okręgu batumskiego²¹⁰. Wielka Brytania zobowiązana zostaje do przekazania administracji okręgu i miasta władzom Republiki Gruzjińskiej. Informuje o tej decyzji triumfalnie Gegeczkori na posiedzeniu Konstytuanty 22 czerwca: „Dwa lata temu Gruzja pokonana w nierównej walce zmuszona została ugiąć się przed siłą, która oderwała od niej Batumi ... Dziś spełnia się życzenie narodu gruzjińskiego: Gruzja otrzymuje z powrotem Batumi i okręg batumski. Mamy przed sobą formalny dokument na ten temat ... Zjednoczenie muzułmańskiej i chrześcijańskiej Gruzji staje się faktem, wyrażającym wolę narodu”²¹¹. 1 lipca za zgodą dowódcy garnizonu brytyjskiego w Batumi wojska republiki wkroczyły do miasta, obsadzając także okręg batumski aż po graniczną miejscowość Kobulety i strategiczny odcinek linii kolejowej Kobulety—Notanebi²¹². Lokalne protureckie formacje paramilitarne złożyły broń²¹³. Jak podała prasa, gratulacje na ręce rządu z powodu powrotu do republiki Batumi przekazał tylko przedstawiciel Włoch w Tyflisie Merkantelli²¹⁴. Włosi, bezwzględnie odsuwani przez Brytyjczyków od decyzji dotyczących Turcji i Bliskiego Wschodu, rozgoryczeni za ich postawę w dyskusjach dotyczących Fiume i Dalmacji, za łudzenie obietnicami mandatu na Zakaukazie, brali choć taki drobny rewanż²¹⁵.

Lata rabunkowej eksploatacji Gruzji przez „opiekunów”, przeciągający się kryzys zbożowy, wewnętrzne zaburzenia o charakterze ekonomicznym i politycznym spowodowały, iż w połowie 1920 r. republika znalazła się na krawędzi katastrofy²¹⁶. W lipcu rząd wysłał do Europy misję finansowo-gospodarczą dla podjęcia prób wyegzekwowania obiecanej przez konferencję pokojową pomocy dla umocnienia republiki. Misja pod kierunkiem ministra finansów K. P. Kandelakiego w pierwszej kolejności skierowała się do Londynu. Jak podała prasa, nawiązała tam „efektywne rozmowy”²¹⁷. Trudno stwierdzić, ile w tym określeniu było prawdy, podobnie jak w szeroko kolportowanej informacji od przedstawiciela Gruzji w Skandynawii A. Czumbadze o życzliwym zaintereso-

²¹⁰ Na temat decyzji konferencji w San Remo i rozgrywek Ententy co do kwestii dalszych losów Turcji zob.: P. Helmreich, *From Paris to Sévres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919—1920*, Ohio 1974, s. 291—306.

²¹¹ „Bor'ba”, nr 145, 30 VI 1920.

²¹² „Musulmanskaja Gruzija”, nr 396, 4 VII 1920.

²¹³ Tamże. Większość składających broń Adzarców została jednak aresztowana — „Bor'ba”, nr 151, 7 VII 1920.

²¹⁴ „Bor'ba”, nr 149, 4 VII 1920.

²¹⁵ Por.: T. Wituch, *Od Trypolisu do Lozanny. Polityka Włoch wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1912—1922*, Warszawa 1986, s. 141 nn. (164, 181).

²¹⁶ Na temat sytuacji gospodarczej i finansowej republiki zob.: *La Géorgie...*, s. 100—109.

²¹⁷ „Bor'ba”, nr 166, 25 VII 1920.

waniu kłopotami wewnętrznymi Gruzji ze strony rządów Szwecji, Norwegii i Danii, za którym to zainteresowaniem pośpieszyć miało wsparcie gospodarcze i kredytowe ²¹⁸.

Gruzja kontynuuje swe wysiłki o umocnienie pozycji międzynarodowej kraju poprzez związanie go z Ligą Narodów. Bardzo energicznie działa powstałe w grudniu 1919 r. i kierowane przez posła Konstytuanty A. Łomtadidzego Gruzińskie Towarzystwo Ligi Narodów ²¹⁹. Jak podkreślił w wywiadzie dla prasy członek gruzińskiej misji dyplomatycznej przy konferencji pokojowej I. P. Gobeczijsa, w akcjach na terenie Europy Gruzini — począwszy od konferencji w San Remo — spotykają się z coraz większym poparciem ze strony Francji, m.in. w paraliżowaniu antygruzińskich posunięć podobnej misji ormiańskiej ²²⁰. Konflikt z Armenią, nadwierzający prestiż republiki w Europie, w tymże czasie ulega załagodzeniu. Dzięki pośrednictwu Kirowa dochodzi do podpisania preliminarzów pokojowych pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem, co korzystnie odbija się też na silnie skonfliktowanych stosunkach pomiędzy Erywanem i Tyflisem ²²¹.

Nie udaje się jednak przedsięwzięta przez Czcheidzego w lipcu 1920 r. próba uzyskania dla Gruzji zaproszenia na konferencję Ententy do Spa. Jego list do przewodniczącego obrad, zawierający prośbę, by nie rozpatrywano spraw gruzińskich bez wysłuchania wyjaśnień delegacji gruzińskiej (głównie kwestia stosunków niemiecko-gruzińskich w 1918 r.), pozostawiony został bez odpowiedzi ²²². Indagowany przez Gruzinów w tej kwestii Curzon stwierdził, iż na sali obrad mogą być obecne tylko delegacje państw mających uznanie de iure Ententy, a na to — w wypadku Gruzji — jest jeszcze za wcześnie ²²³.

Rozmowy Kandelakiego w Londynie nie przynoszą tak potrzebnej republice pomocy żywnościowej i finansowej. Pod koniec sierpnia udaje się on do Paryża i rozpoczyna kolejną turę rokowań, tym razem z rządem francuskim ²²⁴. Pertraktacje przebiegają — mimo zgrzytu wywołanego sprawą konferencji w Spa, gdzie delegat Francji wypowiedział się przeciw zaproszeniu na salę obrad przebywającej w mieście delegacji gruzińskiej — w dobrej atmosferze. Nie przynoszą jednak większych efektów, tak potrzebnych wyniszczonej gospodarczo, nękaną ciągłymi

²¹⁸ Tamże, nr 175, 5 VIII 1920; „Riespublika”, nr 171, 5 VIII 1920.

²¹⁹ Udaje mu się m. in. skłonić IV Kongres Towarzystw Ligi Narodów do uchwalenia rezolucji w sprawie przyjęcia Gruzji do Ligi Narodów — Woytinski, *op. cit.*, s. 295—297; Czocheli, *op. cit.*, s. 147—148.

²²⁰ „Bor'ba”, nr 200, 3 IX 1920.

²²¹ Por.: S. Wartanian, *Pobieda sowieckoj własti w Armenii*, Jerewan 1959, s. 289—290; I. Ali Oglu Bagirov, *op. cit.*, s. 33—34.

²²² *Documents relatifs...*, s. 8.

²²³ „Bor'ba”, nr 195, 28 VIII 1920.

²²⁴ *Documents relatifs...*, s. 8—9.

strajkami republice²²⁵. Opublikowany na kanwie zainteresowań misją gruzińską artykuł w „Journal de Genève” rysuje niewielkie perspektywy dla sprawy pomocy Gruzji ze strony mocarstw Ententy — tak gospodarczo-finansowej, jak i politycznej²²⁶. Oddaje on stan nastrojów w państwach Ententy po utworzeniu radzieckiego Azerbejdżanu i parafowaniu w Moskwie projektu turecko-radzieckiego układu o przyjaźni i braterstwie²²⁷.

Coraz silniej zarysowująca się niekorzystna dla Ententy zmiana układu sił wokół Zakaukazia nie wpływa na zainteresowanie Gruzją, przejawiające się w napływie misji, delegacji, przedstawicielstw handlowych. Po przybyciu pod koniec sierpnia kierowanej przez J. I. Kuna misji gospodarczej Czechosłowacji ich liczba sięga dwudziestu²²⁸. Jednak najbardziej spektakularna wizyta, która odbiła się szerokim echem w świecie, miała miejsce we wrześniu 1920 r. Do republiki przyjechała delegacja czołowych działaczy czterech europejskich partii socjaldemokratycznych, reprezentująca oficjalnie II Międzynarodówkę²²⁹. Utworzenie przez gruzińskich mienszewików niezależnej republiki demokratycznej wywołało w II Międzynarodówce ogromne zainteresowanie, podziw i solidarność. Dla skupionych w niej partii, nie uznających dyktatury proletariatu w Rosji Radzieckiej za władzę rzeczywiście socjalistyczną, tzw. eksperyment gruziński był ukoronowaniem drogi walki partii robotniczych — przejęcie w drodze demokratycznych wyborów pełni władzy w państwie. Głosząc, iż właśnie droga wskazana przez gruzińskich mienszewików jest godna naśladowania przez proletariat zachodnioeuropejski, w trudnym dla republiki momencie przywódcy socjalistyczni udali się do Tyflisu, by swą obecnością podnieść jej prestiż międzynarodowy²³⁰. Cała delegacja, a szczególnie spóźniony o kilka tygodni

²²⁵ Udaje się jedynie Kandelakiemu zawrzeć kilka porozumień z firmami brytyjskimi, francuskimi i włoskimi na temat udzielenia im koncesji — por.: *Riewolucyjnyje komitety Gruzii. Sbornik dokumentow i matieriałow*, sost. I. D. Achajaja, Suchumi 1963, s. 53; Achajaja, *op. cit.*, s. 80.

²²⁶ „Journal de Genève”, 4 IX 1920. Ten nie podpisany tekst prawdopodobnie był autorstwa Jeana Martina, który w połowie 1920 r. przebywał w Gruzji na zaproszenie rządu republiki — *La Géorgie...*, s. 113.

²²⁷ 24 VIII 1920 r. Do podpisania układu wówczas nie doszło, część bowiem deputowanych tureckiego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego zgłosiła zastrzeżenia do jego poszczególnych artykułów. Podpisanie układu nastąpiło dopiero 16 III 1921 r.

²²⁸ „Bor'ba”, nr 195, 28 VIII 1920.

²²⁹ W jej skład wchodził: z ramienia Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Austrii — Karl Kautsky, z ramienia Brytyjskiej Partii Socjalistycznej — James Ramsay MacDonald, Ethel Snowden i Thomas Shaw, z Francuskiej Partii Socjalistycznej — Pierre Renaudel, Margret i Albert Inghels, z ramienia Robotniczej Partii Belgii — Emil Vandervelde, Louis de Brouckère i Camille Huysmans. Części delegatów towarzyszyły żony. Woytinsky, *op. cit.*, s. 293—295; J. Tomicki, *Dzieje II Międzynarodówki 1914—1923*, Warszawa 1975, s. 280.

²³⁰ Tomicki, *loc. cit.*

Kautsky, przyjmowana była z wielkimi honorami. Ilustrowane gazety centralne „Bor’ba” i „Riespublika” zamieściły bogaty serwis zdjęciowy z powitania delegacji oraz portrety jej członków²³¹. Bogaty program pobytu zawierał nie tylko elementy turystyczne i rozrywkowe, ale także poważne rozmowy, w których mienszewicy nie ukrywali przed swoimi towarzyszami z Międzynarodówki katastrofalnej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej²³². Przywódcy Międzynarodówki obiecywali po powrocie do Europy zorganizowanie wszechstronnej pomocy dla republiki²³³, zapewniając zarazem: „Jesteście naszą nadzieją, Gruzja bowiem to jedyne państwo, na którego czele stoją socjaliści. Wasz upadek będzie naszym upadkiem, wasze zwycięstwo — naszym zwycięstwem”²³⁴.

Wróciwszy do Europy wszyscy delegaci podnosili zasługi mienszewików gruzińskich jako twórców „socjalizmu demokratycznego w praktyce”. W prasie wielu państw ukazały się liczne pochlebne artykuły o Gruzji, o polityce rządu tyfliskiego, zachęcające do spieszenia republiki z pomocą polityczną, gospodarczą i wojskową²³⁵. Rezonans tej kampanii był tak duży, iż władze radzieckie zainspirowały wydanie broszur ukazujących rzeczywiste, ich zdaniem, oblicze rządów mienszewickich, zbijających przede wszystkim opinie Kautskiego i jego pogląd o konieczności pospieszenia Gruzji z pomocą kapitałową²³⁶. Głośne zachwyty nad Republiką Gruzijną jako ukoronowaniem drogi politycznej lewicy robotniczej nie mogły być jednak argumentem dla tych przedstawicieli zachodnich elit władzy, od których mogła zależeć pomoc dla Tyflisu. Dla nich argumentem mogło być tylko powstrzymanie rozszerzania się rewolucji rosyjskiej, a szanse na to — jak pisał sam Kautsky — były niewielkie²³⁷.

W pierwszych dniach września (1—8) odbył się w stolicy radzieckie-

²³¹ Por.: „Bor’ba”, nr 204, 8 IX 1920; „Riespublika”, nr 200, 8 IX 1920. Przez cały okres pobytu delegacji, do 10 października, prasa niemal codziennie zamieszczała informacje o jej poczynaniach.

²³² *Istorija Gruzii*, praca zbiorowa, t. II, Tbilisi 1973, s. 314. Pod wpływem tych rozmów Kautsky skonstatował: „Gruzja nieuchronnie stacza się ku bolszewizmowi”. Sumę jego refleksji z Gruzji zob.: K. K a u t s k y, *Georgien. Eine sozialdemokratische Bauernrepublik*, Wien 1921.

²³³ *Oczierki istorii KPG*, s. 323.

²³⁴ Z wypowiedzi Huysmansa na uroczystości pożegnalnej, „Bor’ba”, nr 230, 10 X 1920.

²³⁵ Przegląd ważniejszych z tych publikacji zob.: „Robotnik”, nr 11, 12 I 1921. MacDonald np. pisał, iż nigdy jeszcze nie był tak dumny z przynależności do ruchu socjalistycznego, jak teraz, po wizycie w Gruzji — A. H a r a s i m o w i c z, *James Ramsay MacDonald. Zyciorys socjaldemokraty*, Łódź 1986, s. 109.

²³⁶ Por.: N. L. M e s c h t s c h e r j a k o w, *Das Menschewistische Georgien (Anmerkungen zur Broschüre Kautskys über Georgien)*, Leipzig 1921. Nikołaj Mieszczeriakow był w tym czasie przewodniczącym Zarządu „Gosizdatu”, kolegium redakcyjnego „Prawdy”, pełnił wysokie funkcje związkowe i partyjne.

²³⁷ K a u t s k y, *op. cit.*, s. 40.

go Azerbejdżanu Baku pierwszy Zjazd Narodów Wschodu. Wśród około dwu tysięcy delegatów obecnych było 150 przedstawicieli gruzińskich bolszewików i komsomolców, czynnych w dyskusjach zjazdowych, zapowiadających rychłe obalenie w republice władzy mienszewików²³⁸. W samej Gruzji coraz bardziej zaostrzały się stosunki pomiędzy administracją a działającą od maja 1920 r. w sposób legalny i prowadzącą zdecydowaną klasową agitację partią bolszewicką²³⁹. Działalność partii podsumowała pierwsza Konferencja Partyjna KP(b) Gruzji. Określiła ona zarazem taktykę partii na najbliższe miesiące oraz wybrała nowe władze. Przewodniczącym Prezydium KC wybrany został Mamija Orachełaszwili, do 7 maja więzień polityczny, którego Kawbiuro wyznaczyło wcześniej na kierującego całością pracy partyjnej w Gruzji²⁴⁰. Przyjęto uchwałę o przygotowaniach do powstania zbrojnego w republice²⁴¹.

W czasie, gdy obradowała konferencja bolszewików gruzińskich, 29 listopada wybuchło w Armenii powstanie, wsparte uderzeniem XI Armii RKKK. Ogłoszono utworzenie Armenńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. 2 grudnia, na dwa dni przed wejściem do Erywanii jednostek XI Armii i powstańców, rząd dasznaków powiadomił o zrzeczeniu się władzy na rzecz Erywańskiego Komitetu Rewolucyjnego z Serkischem Kasjanem (właśc. nazw. Ter-Kasparianc) na czele²⁴². W tym samym dniu pełnomocny przedstawiciel RFSRR przy byłym rządzie republikańskim Armenii podpisał z Rewkomem jako nową władzą zwierzchnią radziecko-armeński układ o przyjaźni²⁴³.

Jesienią 1920 r. odnowił się konflikt pomiędzy republiką a Siłami Zbrojnymi Południa Rosji. Rząd gruziński, choć dopuszczał funkcjonowanie na swym terytorium przedstawicielstw sił o wyraźnie antyradzieckim charakterze²⁴⁴, odrzucił kolejną propozycję, tym razem Wrangla, współpracy wojskowej przeciw Rosji Radzieckiej²⁴⁵. 17 października wojska Wrangla wdarły się na kilka kilometrów w głąb terytorium republiki w rejonie Igumnowa (Abchazja). Wiceminister spraw zagranicznych wystosował w związku z tym notę protestacyjną do Tyflisu do przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Grecji²⁴⁶. Konflikt

²³⁸ Por.: A. Ebraliidze, *Bor'ba bolszewikow Zakaukazja protiv burżuaznogo nacjonalizma (1917—1921)*, Tiflis 1965, s. 65—67.

²³⁹ Por.: *Riewolucyonnyje komitety Gruzii*, s. 68—70.

²⁴⁰ *Oczierki istorii KPG*, s. 325.

²⁴¹ *Historia KPZR*, t. III, ks. 2, s. 569.

²⁴² *Oczierki istorii KPA*, s. 215—218.

²⁴³ *Grazdanskaja wojna*, s. 43.

²⁴⁴ W Tyflisie funkcjonowały np. reprezentujące petlurowską Ukraińską Republikę Ludową Ukraińska Nadzwyczajna Misja Dyplomatyczna z N. I. Krasnowskim na czele oraz Konsulat Generalny, kierowany przez L. I. Lesniaka — *Achajaja*, op. cit., s. 70.

²⁴⁵ V. D. Dumbadze, op. cit., s. 19—20; Barbusse, op. cit., s. 121.

²⁴⁶ „Bor'ba”, nr 242, 24 X 1920.

ten, spowodowany prawdopodobnie bojkotowaniem przez Gruzję transportów zaopatrzeniowych Ententy dla SZPR²⁴⁷, a nie odmową współpracy wojskowej, wygasł samoczynnie w związku z zasadniczym zwrotem w rosyjskiej wojnie wewnętrznej.

Po podpisaniu 12 października 1920 r. w Rydze preliminarzów pokojowych ustały walki na froncie polsko-radzieckim²⁴⁸. Umożliwiło to skierowanie nowych sił przeciw Wranglowi. Jego skoncentrowane na Krymie wojska liczyły około 80 tys. żołnierzy i oficerów. Wielka ofensywa Armii Czerwonej w dniach 7—14 listopada doprowadziła do ich kompletnego rozbicia. 13 listopada gen. Wrangel specjalnym rozkazem rozwiązał Siły Zbrojne Południa Rosji. 17 listopada Krym został w całości opanowany przez Armię Czerwoną²⁴⁹.

Wskutek upadku Wrangla, zwycięstwa rewolucji socjalistycznej w Azerbejdżanie i Armenii Ententa pozbyła się wreszcie wahań co do prawnomiędzynarodowej podmiotowości Gruzji. Nie było już liczącego się „białego” generała, który aktem tym mógł poczuć się urażony, a ostre protesty paryskiej reprezentacji byłego Rządu Tymczasowego i rosyjskich monarchistów nie miały wagi siły zbrojnej, mogącej przeciwstawić się bolszewikom²⁵⁰. Gruzja pozostała dla Ententy ostatnim oparciem na terytorium byłego imperium rosyjskiego, nikłą szansą na ewentualne „odwrócenie karty”²⁵¹. Jeszcze przed upadkiem Wrangla, 20 października rząd gruziński otrzymał z Genewy od sekretarza generalnego Ligi Narodów Erica Drummonda pismo zawiadamiające, iż 15 listopada na posiedzeniu plenarnym Rady Ligi rozpatrzona zostanie sprawa przyjęcia Gruzji w poczet członków organizacji²⁵². 24 października dyplomatyczny przedstawiciel Gruzji w Berlinie Achmateli został oficjalnie poinformowany, że rząd Republiki Weimarskiej uznał de iure Republikę Gruziską i wyznaczył swego przedstawiciela w Tyflisie w osobie Ulricha Raunoera, działacza Socjaldemokratycznej Partii Niemiec²⁵³. 1 listopada

²⁴⁷ Por.: P. Gentizon, *La résurrection géorgienne*, Paris 1921, s. 47.

²⁴⁸ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. III, Warszawa 1964, s. 465—475.

²⁴⁹ Szerzej o rozbiciu SZPR zob.: *Wojna*, *op. cit.*, s. 234—245.

²⁵⁰ *Woytinsky*, *op. cit.*, s. 277—278.

²⁵¹ Sytuacja na Dalekim Wschodzie po klęsce Kołczaka szans takich praktycznie już nie dawała, choć na jej pełne wyjaśnienie przyszło jeszcze długo czekać — por.: W. Materski, *Stosunki radziecko-japońskie 1917—1925*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XIX, 1983, s. 23—54 i t. XX, 1984, s. 93—131.

²⁵² Rada skierowała sprawę do tzw. V Komisji polecając jej przedstawienie na najbliższym posiedzeniu Zgromadzenia Ligi (16 XII 1920) odpowiedniej rekomendacji. Komisja zaleciła nie przyjmować Gruzji jako pełnoprawnego członka Ligi, lecz — do czasu — umożliwić jej przedstawicielom udział w technicznych organizacjach Ligi — por.: *Documents relatifs...*, s. 10. Zob. też artykuł *Gruzja i Liga Nacyj* zamieszczony w „Bor'bie”, nr 257, 11 XI 1920.

²⁵³ „Bor'ba”, nr 253, 6 XI 1920.

przebywający podówczas w Paryżu minister spraw zagranicznych republiki Jewgienij Gegeczkori przyjęty został przez premiera Georges'a Leyguesa, który poinformował go o „pełnym poparciu rządu francuskiego dla uznania de iure Republiki Gruzińskiej”²⁵⁴. W połowie grudnia prasa gruzińska poinformowała o podobnym w tonie oświadczeniu, złożonym przez Wysokiego Komisarza Francji w Tyflisie A. Chevaliera²⁵⁵. Gesty te niewiele już mogły zmienić w międzynarodowym położeniu republiki, tym bardziej że nie pospieszyła za nimi konkretna pomoc²⁵⁶.

Mnożą się natomiast incydenty w stosunkach Gruzji z radzieckimi republikami — Azerbejdżanem i Armenią, głównie na tle wstrzymywania gruzińskich przewozów kolejowych, aresztowań przedstawicieli handlowych i agentów gospodarczych republiki²⁵⁷. W grudniu Rosja Radziecka zmienia swego przedstawiciela w Tyflisie — na miejsce Kirowa przyjeżdża A. L. Szejnman. Ze zmianą tą zaniepokojony wielką i różnorodną aktywnością Kirowa rząd republiki łączył duże nadzieje na załagodzenie wciąż wybuchających konfliktów radziecko-gruzińskich, głównie na tle antyrządowej agitacji gruzińskich bolszewików i akcji władz administracyjnych celem jej ukrócenia²⁵⁸. Tymczasem sytuacja jeszcze się pogorszyła. Liczebność misji Rosji Radzieckiej doszła do 200 osób, a nowy połpred²⁵⁹ ustawicznie słał do centrali publikowane w centralnej prasie radzieckiej depeche, oskarżające rząd gruziński o łamanie zobowiązań wynikających z traktatu pokojowego. Rząd podejmował kontrakcje, wyjaśniając na łamach prasy oraz w telegramach do swych przedstawicieli w Moskwie, Erywaniu i Baku rzeczywisty stan rzeczy i oskarżając Szejnmana o „intrygi i nieprawdę”²⁶⁰.

Tymczasem coraz bardziej wzrastał się nacisk gruzińskich bolszewików na wywołanie w republice powstania. Pod jego wpływem obradujące 15 grudnia w Baku posiedzenie Kawbiuro podjęło decyzję o upelnomocnieniu KC KP(b) Gruzji do podjęcia bezpośrednich przygotowań do powstania zbrojnego i przeprowadzenia w republice zmian na wzór Azerbejdżanu i Armenii²⁶¹. Równocześnie Kawbiuro zobowiązało do-

²⁵⁴ Tamże, nr 249, 2 XI 1920.

²⁵⁵ Tamże, nr 287, 16 XII 1920.

²⁵⁶ Poza incydentalnymi akcjami wsparcia przez Francję ochrony czarnomorskich wybrzeży Gruzji — por.: *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. III, s. 388.

²⁵⁷ „Bor'ba”, nr 288, 17 XII 1920; nr 290, 19 XII 1920; nr 298, 29 XII 1920.

²⁵⁸ Por.: „Bor'ba”, nr 291, 21 XII 1920 („mieliśmy nadzieję, że to nie będzie tylko zmiana osób, ale i zmiana polityki”).

²⁵⁹ Przedstawiciel pełnomocny. Dekretem Rady Komisarzy Ludowych z 4 VI 1918 r. ujednoczone zostały wszystkie rangi radzieckich przedstawicieli dyplomatycznych za granicą. Dla uniknięcia konfliktów w listach uwierzytelniających każdy z połpredów miał wyraźnie określone, jaka tradycyjna ranga dyplomatyczna (chargé d'affaires, poseł, ambasador) mu przysługuje. Powrót do tradycyjnych rang nastąpił w dyplomacji radzieckiej po maju 1941 r.

²⁶⁰ „Bor'ba”, nr 291, 21 XII 1920.

²⁶¹ Achałaja, *op. cit.*, s. 79.

wództwo XI Armii do „okazania maksymalnej pomocy pracującym Gruzji w obaleniu rządu mienszewickiego”²⁶².

W związku z decyzjami bakińskiego posiedzenia Kawbiura, bezpośrednio po otrzymaniu na ich temat informacji od Grigorija Ordżonikidze, Komitet Centralny RKP(b) zażądał natychmiastowego zablokowania decyzji o wybuchu powstania w Gruzji, a zwołane na wniosek Lenina nadzwyczajne posiedzenie KC unieważniło ją²⁶³. Jaka była motywacja tej decyzji, mitygującej gruzińskich bolszewików, rozgoryczonych tym, iż ich republika „odstaje” od przemian zachodzących na Zakaukaziu? Zdaniem Lenina katastrofalne położenie gospodarcze, w którym znalazła się republika i którego nie krył rząd mienszewicki²⁶⁴, miało się nadal w szybkim tempie pogłębiać. Dawało to bolszewikom gruzińskim ważny oręż propagandowy do ręki, pozwalało zyskiwać zwolenników, sprzyjało wytworzeniu w republice sytuacji rewolucyjnej²⁶⁵.

26 stycznia Rada Najwyższa Ententy podjęła decyzję o uznaniu de iure Republiki Gruzjińskiej²⁶⁶. Następnego dnia poinformował o tym fakcie oficjalnie dyplomatyczną misję Gruzji w Paryżu nowy premier francuski Aristide Briand²⁶⁷. Ta wytęskniona, z dawna oczekiwana decyzja przyszła w przysłowiowej ostatniej dla mienszewików godzinie. Obradujące 26 stycznia — w dzień uznania Gruzji przez Ententę — plenum KC RKP(b) wystosowało dyrektywę do komunistów gruzińskich oraz dowództwa Frontu Kaukaskiego „o pełnej gotowości na wypadek ewentualnych prowokacji ze strony Gruzji”²⁶⁸. 11 lutego w Niżnym Kartli w okręgu lorijskim (powiat borczaliński w byłej guberni tyfliskiej, w tzw. strefie neutralnej) wybuchło powstanie zbrojne, które szybko rozszerzyło się na powiaty gorijski, borczaliński, duszetski, raczyński i leczchumski²⁶⁹. Utworzony 16 lutego Rewkom Gruzji zwrócił się do Lenina jako przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych RFSRR z prośbą o zbrojne wsparcie powstania²⁷⁰. Jak w wypadku Azerbejdża-

²⁶² Tamże.

²⁶³ I. Dubinskij-Muchadze, *Ordżonikidze*, Moskwa 1961, s. 297—298.

²⁶⁴ „Dziś każdy widzi, że z dnia na dzień zbliżamy się do gospodarczej katastrofy” — fragment wypowiedzi premiera Żordanii, „Riespublika”, 15 X 1920; „Bor’ba”, nr 235, 16 X 1920.

²⁶⁵ Achałaja, *op. cit.*, s. 80.

²⁶⁶ DBFP, t. VIII, s. 845—847. Zob. też Dumbadze, *op. cit.*, s. 42.

²⁶⁷ *Documents relatifs...*, s. 15. Dnia 29 I 1921 r. decyzję o uznaniu de iure Republiki Gruzjińskiej podjął rząd polski — por.: Mikulicz, *op. cit.*, s. 153.

²⁶⁸ Achałaja, *op. cit.*, s. 82.

²⁶⁹ *Oczierki istorii KPG*, s. 326—327; G. K. Żwanija, *Bor’ba bolszewikow Gruzii za pobiedu socyjalistycznej riewolucyi*, Tbilisi 1962, s. 270 nn.

²⁷⁰ „Mamy nadzieję, jesteśmy przekonani, że państwo nie tylko Wielkiej Rewolucji Proletariackiej, ale i wielkich możliwości materialnych nie pozostawi nas w nierównej walce i przyjdzie na pomoc nowo narodzonej Socjalistycznej Radzieckiej Republice Gruzji” — *Bor’ba za pobiedu socyjalistycznej własti w Gruzii*, s. 659.

nu i Armenii, wsparciem tym stała się doświadczona w bojach na Zakaukaziu XI Armia RKKK²⁷¹. Główne jej uderzenie od wschodu i południa skierowane było na Tyflis. W dwa dni później z pomocą pospieszyły dalsze formacje — od północy w kierunku Kutaisi uderzyła Terska Grupa Wojsk Armii Czerwonej, a z północnego zachodu z Soczi w kierunku na Gagry część jednostek 9 Armii RKKK²⁷². Szacunki co do liczebności przeciwstawiających się im sił gruzińskich są bardzo rozbieżne; najbardziej realne wydają się dane attaché wojskowego RFSRR w Tyflisie, określające liczebność wojsk gruzińskich na 50 tys. ludzi, z czego zdolnych do walki około 35 tysięcy²⁷³.

Około miesiąca przeciwstawiały się wojska gruzińskie atakującym z wielką zaciętością jednostkom Armii Czerwonej²⁷⁴. W trakcie tych walk nastąpił przewrót w Armenii. 14 lutego w miejsce obalonego Rewkomu Armenii ponownie władzę uchwycił rząd dasznaków, który 18 lutego mianował się Komitetem Ocalenia Ojczyzny²⁷⁵. Komitet zwrócił się 21 lutego do rządu gruzińskiego proponując zawarcie ścisłego wojskowego sojuszu obronnego²⁷⁶. Ale nie starczyło już czasu, by propozycję tę choć wstępnie przedyskutować. Jedyna pomoc, jaką otrzymali mienszewicy, nadeszła ze strony Francji, ale nie miała większego znaczenia²⁷⁷. 25 lutego XI Armia zajmuje Tyflis, 1 marca — Gori, 10 marca — Kutaisi. Jednostki Armii Czerwonej i walczące u ich boku oddziały partyzanckie opanowują terytorium niemal całego kraju. Broni się tylko Batumi, ale i ono pada 18 marca. Tego dnia premier Żordania, ministrowie rządu mienszewickiego oraz członkowie wszystkich akredytowanych w Tyflisie poselstw i misji dyplomatycznych wsiadają na okręty eskadry francuskiej i na zawsze opuszczają Gruzję.

²⁷¹ W przeddzień ataku na Gruzję liczyła ona około 22,5 tys. żołnierzy, zgrupowanych w 7 dywizjach i 1 brygadzie. Na ich uzbrojeniu było m. in. ponad tysiąc karabinów maszynowych, 181 dział lekkich, 15 dział ciężkich, 7 pociągów pancernych, 50 samolotów, 4 czołgi, por.: M. B. Traskunow, *Kawkazskaja krasnoznamionnaja*, Tbilisi 1961, s. 295.

²⁷² *La Géorgie...*, s. 116; Traskunow, *op. cit.*, s. 298—300.

²⁷³ Traskunow, *op. cit.*, s. 295.

²⁷⁴ „Ofensywa XI Armii prowadzona była z ogromną zaciętością. Np. atak czołgów był tak głęboki i długotrwały, że czołgistom po spędzeniu doby w ciągłym ruchu, w gazach i temperaturze około 50°C z nosów i gardeł szła krew” — W. Zun, *Broniesity 11-oj armii w bor'bie za oswobodzenije Gruzii*, „Miechanizacija i motorizacija RKKK”, 1936, nr 2, s. 23.

²⁷⁵ Macharadze, *op. cit.*, s. 429; *Oczierki istorii KPA*, s. 234—240.

²⁷⁶ „Proletarskaja riewolucyja” (Paryż), nr 7, 1936, s. 129 (za: Macharadze, *op. cit.*, s. 429).

²⁷⁷ Do portów Gruzji wpłynęła wojenna eskadra francuska, osłaniając je od ataku od strony morza. Doszło nawet do kilku utarczek pomiędzy okrętami francuskimi i radzieckimi i zatopienia jednej jednostki radzieckiej — A. B. Kady-szew, *Intierwiencyja i graždanskaja wojna w Zakaukazje*, Moskwa 1960, s. 362; W. I. Adamija, *Iz istorii anglijskoj intierwiencyi w Gruzii*, Suchumi 1961, s. 219.

24 marca Rewkom Gruzji wydaje dekret o rozwiązaniu Konstytuanty, a 21 kwietnia — o przystąpieniu do organizacji radzieckiego aparatu administracyjnego²⁷⁸. Miesiąc później radziecki rząd republiki podpisał układ o sojuszu wojskowo-gospodarczym z RFSRR²⁷⁹. Na tle sprawy organizacji władzy i dalszych losów kraju doszło w KP(b) Gruzji do poważnych rozbieżności, które starano się przezwyciężyć drogą kilkumiesięcznej czystki (wrzesień 1921 — marzec 1922). Jeszcze w jej trakcie, 3 XI 1921 r. odbyło się plenum Kawbiuro z udziałem członków komitetów centralnych partii komunistycznych Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji. Plenum powzięło decyzję o sfederowaniu republik zakaukaskich; napisany przez Lenina odpowiedni projekt rezolucji w tej sprawie zatwierdzony został przez Biuro Polityczne KC RKP(b) 29 XI 1921 r.²⁸⁰

W grudniu 1921 r. miały miejsce w Gruzji wybory do rad delegatów, które przechodziły „w warunkach walki z widocznymi jeszcze siłami burżuazyjnodemokratycznymi”²⁸¹. 25 II 1922 r. otwarty został Ogólnogruziński Zjazd Rad. Zjazd przyjął konstytucję republiki, wybrał Centralny Komitet Wykonawczy oraz powołał rząd²⁸². Proces budowy nowej państwowości dobiegł końca.

Bezpośrednio po Zjeździe, zgodnie ze wskazaniem Lenina, który wyraził głębokie przekonanie, iż ścisły związek narodów Zakaukazia „stworzy wzór narodowościowego pokoju, jakiego nie widziano za burżuazji i jaki jest niemożliwy w systemie burżuazyjnym”²⁸³, rozpoczął się trudny proces integracji republik tego regionu. Na tym tle wystąpiły silne opory wśród gruzińskiego aktywu bolszewickiego, określane w historiografii radzieckiej jako „odchylenie nacjonalistyczne”²⁸⁴. Mimo ich trwania proces postępował. 12 III 1922 r. konferencja Centralnych Komitetów Wykonawczych Rad wszystkich trzech republik powołała Federacyjny Związek Republik Zakaukaskich²⁸⁵. Na burzliwym I Zjeździe Rad Zakaukazia, który otwarty został 10 XII 1922 r., powołano Zakaukaską Socjalistyczną Federacyjną Republikę Radziecką²⁸⁶. 13 grudnia Zjazd jednomyślnie przyjął konstytucję ZSFRR oraz zaakceptował propozycję zwołania zjazdu rad socjalistycznych republik radzieckich²⁸⁷. Pod podpi-

²⁷⁸ *Oczierki istorii KPG*, s. 348; *Achałaja*, *op. cit.*, s. 116.

²⁷⁹ *Sojuznyj rabocze-kriestjanskij dogovor zakluczennyj 21 maja 1921 goda miezdu RFSFR i Gruzinskoj SSR*, [w:] *Riewolucyjnyje komitety Gruzii. Sbornik dokumentow i matieriałow*, s. 124.

²⁸⁰ *Macharadze*, *op. cit.*, s. 438.

²⁸¹ Tamże, s. 439. *Historia KPZR*, t. IV, ks. 1, Warszawa 1979, s. 205—207.

²⁸² *Obrazowanije i razwitije Sojuza Sowietских Socjalisticzeskich Riespublik. Sbornik dokumentow*, sost. N. T. Sawienkow, Moskwa 1973, s. 222—237.

²⁸³ Cyt. według: *Macharadze*, *op. cit.*, s. 441.

²⁸⁴ Tamże, s. 442. Szerzej zob.: P. Łossowski, *Leninowska koncepcja utworzenia ZSRR*, „Kwartalnik Historyczny”, 1976, nr 1, s. 58—59.

²⁸⁵ *Obrazowanije i razwitije SSSR*, s. 238—239.

²⁸⁶ *Historia KPZR*, t. IV, ks. 1, s. 207—208.

²⁸⁷ *Obrazowanije i razwitije SSSR*, s. 248—256.

sanym 30 XII 1922 r. traktatem o utworzeniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich obok podpisów przedstawicieli RFSRR, Ukrainskiej SRR i Białoruskiej SRR położony został podpis upelnomocnionych przedstawicieli ZSFRR. Sprawa prawnomiędzynarodowej podmiotowości Gruzji stała się częścią składową walki dyplomacji radzieckiej o uznanie *de iure* nowo utworzonej federacji.

Po niecałych trzech latach istnienia Republika Gruzińska upadła. Nie utrzymały się także pozostałe rządy przez socjaldemokratów i narodowców republiki Zakaukazia. Zachowały natomiast swą odrębność inne państwa na obrzeżach byłego imperium Romanowów, porównywalne z Gruzją potencjałem: Litwa, Łotwa i Estonia. Na taki charakter rozstrzygnięć geopolitycznych złożyło się wiele czynników i trudno tu o postawienie jednoznacznej tezy.

Niewątpliwie republiki bałtyckie były bardziej jednorodne pod względem ogólnego przygotowania do niezawisłej państwowości, silniejsze gospodarczo, mniej podzielone antagonizmami wewnętrznymi. Znajdowały się w lepszej niż Gruzja konfiguracji politycznej, mając przez to nieporównywalnie bezpieczniejsze granice. Brakowało na Zakaukaziu liczącego się czynnika przeciwwagi, jakim w Europie Północno-Środkowej była Polska, a także — choć w znacznie mniejszym stopniu — Finlandia. Nawet przez moment nie odgrywała tej roli Turcja — wprawdzie znajdująca się z republikami Zakaukazia w otwartym konflikcie (specyfika Azerbejdżanu), a następnie powolna polityce radzieckiej.

Polityka mocarstw w stosunku do Gruzji nie miała szerszego oddechu politycznego, była doraźną polityką militarno-rabunkową (może poza włoską), nastawioną na szybkie zyski małym kosztem, wtórną do zasadniczej kwestii rosyjskiej (reaktywowania Rosji burżuazyjnodemokratycznej). Ogromny chaos, panoszenie się obcych wojsk, ustawiczne zbrojne konflikty (Turcja, Denikin, Armenia) uniemożliwiały rządowi gruzińskiemu ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej, choć poczyniono w tym kierunku liczące się próby. Wszystko to, a także permanentny kryzys gospodarczy i dotkliwe braki żywności (szczególnie w 1920 r.), sprzyjało radykalizacji nastrojów. Tak więc nie tylko okoliczności zewnętrzne, ale w pewnym zakresie także uwarunkowania wewnętrzne sprawiły, iż dalszy marsz drogą, na którą weszła Gruzja w maju 1918 r., okazał się niemożliwy.

Войцех Матерский

ГРУЗИЯ И ВЕЛИКИЕ ДЕРЖАВЫ
(1919—1921 гг.)

Краткое содержание

Статья посвящена международным аспектам трехлетней государственной независимости Грузинской Республики и рассматривает главным образом ее отношения с державами „антанты”, а также в последние месяцы, когда в огне изменений, происходивших на международной арене и под влиянием внутренней радикализации населения пало меньшевистское правительство и к власти пришли коммунисты. В относительно малом объеме представлен грузинский (закавказский) вопрос на Парижской мирной конференции и активность грузинской дипломатической миссии в столицах европейских держав. Внутренние вопросы Республики показаны в степени, какую автор счел необходимой для ознакомления с существенными международными условиями, важными для представления данной темы.

На интересный вопрос: почему ситуация закавказских республик сложилась иначе, чем сравнимых с ними по потенциалу прибалтийских республик, до сих пор не был дан углубленный ответ. По мнению автора, падение национальных республик Закавказья было вызвано, в частности, отсутствием значимого противодействующего фактора, каким в Северо-Восточной Европе была Польша. Ни мгновения эту роль не играла Турция — сперва находившаяся в остром конфликте с Арменией и Грузией, а затем подчинившаяся советской политике.

Как следует прежде всего из второй части статьи, у политики держав по отношению к Грузии не было особо широкой политической перспективы, это была сиюминутная экономико-хищническая политика. Кроме сделанного почти что в последний момент формального жеста признания, державы „антанты” последовательно относились к вопросу независимости закавказских республик как к вторичному делу по сравнению с восстановлением буржуазно-демократической России.

Итак, внутренняя слабость, а в первую очередь внешние обстоятельства были причиной того, что дальнейшее движение по пути, на который Грузия вступила в 1918 г., оказалось невозможным.

Перевела Лена Пустула

Wojciech Materski

GEORGIA AND THE GREAT POWERS
(1919—1921)

Summary

The article treats about the international aspects of the three years long existence of the Georgian Republic, in particular about its relations with the powers of the Entente and the final months during which, against the background of changes on the international scene and also under the influence of internal radicalization of the society, the Menshevik's government collapsed and the power was taken by the communists. To a limited extent, the Georgian question at the Paris Peace Conference has been presented and the activity of the Georgian diplomatic mission in the capitals of the European great powers. The internal affairs

of the Republic have been described only to the degree that the author considered as necessary for the presentation of the essentials conditioning the undertaken international theme.

The interesting question why the course of events in the Transcaucasian republic was different than in the comparable Baltic republics has not been exhaustively answered. In the author's opinion the fall of the Transcaucasian republics, resulted, among others, from the lack of a counterbalancing factor which, in south-east Europe, was constituted by Poland. Not even for a short period of time this role was played by Turkey — first in a severe conflict with Armenia and Georgia, later subjected to the policies of the Soviet Union.

As indicated mainly in the second part of the article, the policy of the powers towards Georgia did not have a broader political perspective, but had a momentary colonial-economic character. Beyond the formal gesture of recognition made in the very last moment, the powers of the Entente consequently treated the question of independence of the Transcaucasian republics as secondary with respect to restitution of bourgeois-democratic Russia.

Thus due to the internal weakness, but above all due to the external factors, Georgia was in no position to follow the path that it had taken in May 1918.